

Peri Istorias

Vol 10 (2021)

Περί Ιστορίας

ΙΟΝΙΟΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ

Περί Ιστορίας

10

ΚΕΡΚΥΡΑ 2021

Ιστορίες Επτανήσιων στον χώρο και τον χρόνο της Ελληνικής Επανάστασης

Σάκης Γκέκας

To cite this article:

Γκέκας Σ. (2022). Ιστορίες Επτανήσιων στον χώρο και τον χρόνο της Ελληνικής Επανάστασης. *Peri Istorias*, 10, 147-186. Retrieved from <https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/ieim/article/view/30373>

ΙΣΤΟΡΙΕΣ ΕΠΤΑΝΗΣΙΩΝ ΣΤΟΝ ΧΩΡΟ ΚΑΙ ΤΟΝ ΧΡΟΝΟ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗΣ

Τα Επτάνησα αποτέλεσαν κρίσιμο γεωπολιτικό χώρο για την Ελληνική Επανάσταση για τουλάχιστον τρεις λόγους. Ο πρώτος ήταν το καθεστώς των Ιονίων Νήσων ως βρετανικό προτεκτοράτο, κάτι που σε κάποιο βαθμό καθόρισε και την αλλαγή της βρετανικής πολιτικής. Ο δεύτερος λόγος ήταν η γειτνίαση των Επτανήσων με τις περιοχές της δυτικής Πελοποννήσου και της δυτικής Στερεάς, κρίσιμες και οι δύο για την πορεία της Επανάστασης και τις πολεμικές εξελίξεις. Η γειτνίαση αυτή καθόρισε τις ζωές πολλών ανθρώπων στα Επτάνησα και στη Ρούμελη με διαφορετικούς τρόπους που αναλύονται στο άρθρο, π.χ. κάποιοι βρήκαν καταφύγιο στα Επτάνησα στη διάρκεια του Αγώνα. Ο τρίτος λόγος αφορά τον ρόλο των Ιονίων Νήσων στη μετάδοση της πληροφορίας, της ακριβούς πληροφορίας, με τη μετάδοσή της μέσω της αλληλογραφίας και των ταξιδιών πλοίων προς λιμάνια δυτικότερα και βορειότερα των Επτανήσων, που διαμόρφωσαν την κοινή γνώμη στην Ευρώπη και τις Ηνωμένες Πολιτείες. Το άρθρο υποστηρίζει ότι η ιστορία της Επανάστασης, ιδωμένη από τη σκοπιά των Επτανήσων, μας επιτρέπει να κατανοήσουμε καλύτερα τη δυναμική της αλλά και τα διλήμματα των Επτανήσιων. Δεν πρόκειται δηλαδή για ερωτήματα που αφορούν τη «συμβολή» των Επτανησίων στην Επανάσταση, όπως το έθετε παλαιότερα η ιστοριογραφία, αλλά με ποιους τρόπους οι Επτανήσιοι επηρεάστηκαν και επηρέασαν την πορεία της Επανάστασης.

Το ενδιαφέρον ερώτημα, επομένως, στην ιστορία των Επτανήσων στη διάρκεια της Επανάστασης δεν αφορά τόσο τη συμμετοχή των Επτανησίων σε αυτήν, κάτι εξάλλου δεδομένο, αλλά «κατά πόσο η συμμετοχή τους αποτέλεσε μια άλλης μορφής δυνατότητα για τη διαμόρφωση του έθνους»¹. Στη διάρκεια της Επανάστασης συντελείται στα Επτάνησα, για

1. Νικόλαος Ε. Καραπιδάκης, «Τοποθέτηση», *Πρακτικά Επιστημονικής Ημερίδας, 200 χρόνια από την εγκατάσταση των Εφοριών της Φιλικής Εταιρείας στην Επτάνησο, Σάββατο 30 Νοεμβρίου 2019, Μέγαρο Παλαιάς Βουλής, Αθήνα, Αναγνωστική Εταιρεία Κερκύρας – Κερκυραϊκή Ένωση Αθηνών «Ο Άγιος Σπυρίδων»*, Κέρκυρα 2021, σ. 35.

πρώτη φορά, αυτό που ο Σ. Ασδραχάς αποκάλεσε «η εθnikοποίηση της ταξικότητας» ή αλλιώς η συναίρεση της ταξικότητας στον εθνισμό². Την υποχώρηση της ιταλικότητας του Ιονίου, εξάλλου, σημείωσε και ο Δ. Αρβανιτάκης σε πρόσφατο άρθρο του³ για τη Φιλική Εταιρεία στα Επτάνησα και, κυρίως, στο επίσης πρόσφατο βιβλίο του⁴. Ζητούμενο όμως παραμένει αν η «σκληρή» ταξική δομή των Επτανήσων λυγίζει με το ξέσπασμα της Επανάστασης, πριν αναδιαρθρωθεί μετά το τέλος του πολέμου και ξεκινήσει να αλληλοεπιδρά με το ανεξάρτητο κράτος που διαμορφώθηκε δίπλα στα Επτάνησα. Η περίπτωση των Επτανήσων, με τις διαφορετικές ιστορικές τους διαδρομές αλλά και τη συγκολλητική διάσταση του ομοσπονδιακού χαρακτήρα του κράτους υπό τη βρετανική προστασία, βρίσκεται σε αντίστιξη με τη διαφορετική αλληλεπίδραση των κατοίκων κάθε νησιού στη διάρκεια της Επανάστασης. Από την άλλη, ο Τ. Ε. Σκλαβενίτης υποστήριξε ότι

η μεγάλη εθνική Επανάσταση του 1821 και η δημιουργία σύγχρονου κράτους, γεγονός που κόβει την ελληνική ιστορία στα δύο, δεν είχε στενό πολιτικό αντίκρισμα για τους Επτανησίους, καθώς δεν άλλαξε η πολιτική της προστασίας που τους απαγόρευσε τη συμμετοχή, θεσπίζοντας εξοντωτικές συνέπειες για όσους περνούσαν στις τάξεις των αγωνιστών. Εκτός από αυτούς τους αγωνιστές – συνδεόμενους με την Επανάσταση, οι Επτανήσιοι υποδέχτηκαν τους κυνηγημένους και τους πρόσφυγες του Αγώνα. Αλλά στους ιδρυτές του ελληνικού κράτους δεν περιλαμβάνονται οι Επτανήσιοι, αφού η συμμετοχή τους στον Αγώνα δεν ήταν ομαδική, όπως ίσχυσε και για άλλους όμαιμους αδελφούς, που χαρακτηρίστηκαν ετερόχθονες και επομένως υπο-αντιπροσωπεύτηκαν στους νέους πολιτικούς σχηματισμούς, ενώ η φριχτή απόρριψη της καποδιστριακής πολιτικής πρότασης, που είχε πλαισιωθεί και από Επτανήσιους, υποβάθμισε την, έτσι κι αλλιώς, αμφισβητούμενη επτανησιακή αξία στο εθνικό χρηματιστήριο⁵.

2. Σπύρος Ασδραχάς, «Η εθnikοποίηση της ταξικότητας», Σπύρος Ι. Ασδραχάς. Υπομνήσεις. Ιστορικότροπα σημειώματα. Θεμέλιο, Αθήνα 2014, σ. 182-185.

3. Δημήτρης Αρβανιτάκης, «Από τις αυτοκρατορίες στα έθνη. Ενωσιολογήσεις της ρήξης στο Ιόνιο των αρχών του 19ου αιώνα», 200 χρόνια από την εγκατάσταση, σ. 39-64.

4. Δημήτρης Αρβανιτάκης, *Η Αγωγή του Πολίτη. Η γαλλική παρουσία στο Ιόνιο (1797-1799) και το έθνος των Ελλήνων*, Ηράκλειο 2020.

5. Τριαντάφυλλος Ε. Σκλαβενίτης, «Η εθνική ιδεολογία και η επτανησιακή ελληνοφωνία», Θ' Πανιώνιο Συνέδριο, Παξοί, Τετάρτη 26 – Κυριακή 30 Μαΐου 2010, Πρακτικά, τ. Β', Εταιρεία Παξινών Μελετών, Παξοί 2014, σ. 349-370: 364.

Ωστόσο, η βρετανική πολιτική, όπως και αυτή του Ιονίου Κράτους προς την Επανάσταση, δεν υπήρξε στατική αλλά μεταστράφηκε, σε κάποιο βαθμό και εκ των πραγμάτων, λόγω της γειννίας των νησιών με τον χώρο της Επανάστασης. Από την πρώτη –ας την ονομάσουμε έτσι– περίοδο της «αυστηρής» ουδετερότητας, μέχρι την αναγνώριση των Ελλήνων ως εμπόλεμου λαού –και όχι βέβαια έθνους ή κράτους–, μέχρι τη σχετικά άγνωστη διαμεσολάβηση κάποιων Επτανήσιων και του αρμοστή στην προετοιμασία και υποβολή της «πράξης υποτέλειας», το 1825, αυτές είναι μόνο μερικές από τις πιο σημαντικές φάσεις. Ακόμα και αυτή η πολιτική μεταστροφή δεν υπήρξε χωρίς παλινδρομήσεις, καθώς η απόλυτη εμπιστοσύνη του βρετανικού Υπουργείου Εξωτερικών στον αρμοστή Μαίτλαντ άφηγε μεγάλα περιθώρια διαπραγματεύσεως και προσωπικών αποφάσεων. Όσον αφορά την πολιτική συμμετοχή των Επτανήσιων, αν ο Τ. Ε. Σκλαβενίτης εννοεί ότι δεν εκλέχθηκαν αντιπρόσωποι των Επτανήσιων στην Εθνοσυνέλευση, όπως έγινε για παράδειγμα με άλλους ετερόχθονες, το αντίθετο θα προκάλούσε έκπληξη, καθώς ο ορισμός Επτανήσιων «πληρεξούσιων» θα έθετε σε αμφισβήτηση (αν όχι απόρριψη) το καθεστώς της προστασίας, που βέβαια προέβλεπε εκλογές στα Επτάνησα και αντιπροσώπους, έστω και για ένα πολύ μικρό ποσοστό του πληθυσμού. Τρίτον, αν οι Επτανήσιοι «δεν περιλαμβάνονται στους ιδρυτές του ελληνικού κράτους», αυτό δεν σημαίνει ότι απουσίαζαν από τη διοίκηση (οι αδελφοί Μεταξά, μεταξύ πολλών άλλων, ιδίως ο πολιτικός καριέρας Ανδρέας Μεταξάς)⁶. Δεν είναι ξεκάθαρο επίσης για ποιο λόγο η «επτανησιακή αξία στο εθνικό χρηματιστήριο» ήταν αμφισβητούμενη, ίσως λόγω του Ι. Καποδίστρια και των επιλογών του, και μετά τη δολοφονία του Κυβερνήτη λόγω της εκτίμησής για τις ικανότητες του Βιάρου και της αδυναμίας να διατηρήσει μια ισορροπία⁷.

Επίσης, για τον Τ. Ε. Σκλαβενίτη «η συμμετοχή των Επτανήσιων στην Επανάσταση του 1821 δεν μπορούσε να παρουσιαστεί ως μεγάλη, αφού και ανοργάνωτη υπήρξε και τα απογραφικά της στοιχεία δεν είχαν συγκεντρωθεί για να την αναδείξουν»⁸. Όπως γνωρίζουμε βέβαια, η παρουσία των Επτανήσιων στη Φιλική Εταιρία, στη φάση της προετοιμασίας της Επανάστασης αλλά και στη διάρκεια της πολεμικής αναμέτρησης ως ξεχωριστού οργανωμένου στρατιωτικού σώματος –έστω και μικρότερου από

6. Χρήστος Λούκος, «Η περιοδεία του Ανδρέα Μεταξά στην Πελοπόννησο (1830)», *Μνήμων* 2 (1972), σ. 187-256.

7. Χρήστος Λούκος, *Η αντιπολίτευση κατά του κυβερνήτη Ιω. Καποδίστρια 1828-1831*, Αθήνα 1988.

8. Σκλαβενίτης, «Η εθνική ιδεολογία», σ. 364.

αυτό που επιθυμούσαν οι πρωτεργάτες— αξιολογήθηκαν ήδη από τους σύγχρονους και αναγνωρίστηκαν στη διάρκεια της Επανάστασης αλλά και αμέσως μετά. Σε κάθε περίπτωση, ακόμα και αν δεν υπήρχαν απογραφικά στοιχεία, οι διαταγές απαγόρευσης που έβγαλε η διοίκηση του Ιονίου Κράτους, δείχνουν την ανησυχία για το μεγάλο ή και πιθανόν αυξανόμενο αριθμό των Επτανησίων που θα περνούσαν στην Πελοπόννησο, ή των Παργινών που άφησαν την ασφάλεια της Κέρκυρας και επιχείρησαν να πάρουν πίσω την πόλη τους.

Η άποψη ότι η συμμετοχή των Επτανησίων στην Επανάσταση επηρεάστηκε από τη σκληρή στάση των Βρετανών και τον πατριωτισμό όσων αγνόησαν τις διαταγές της βρετανικής/ιονικής διοίκησης να βοηθήσουν τον Αγώνα είναι γνωστή. Ο Τ. Γκαλάντ υποστηρίζει ότι καθώς προχωρούσε η Επανάσταση,

οι Βρετανοί υποχρεώθηκαν να υιοθετήσουν περισσότερα και αυστηρότερα μέτρα προκειμένου να διατηρήσουν την ουδετερότητα των Ιονίων. Τα πιο επιθετικά και μισητά ήταν: 1) η κατάσχεση των όπλων, ιδίως των πυροβόλων· 2) η δήμευση και πώληση της περιουσίας όσων έφευγαν από τα νησιά για να συμμετάσχουν στην επανάσταση· 3) η αυστηρή εφαρμογή των κανονισμών για την παραμονή των ταξιδιωτών στο λοιμοκαθαρτήριο, που επέσυρε την εσχάτη των ποινών για όσους συλλαμβάνονταν να επιστρέφουν λαθραία στα νησιά· 4) ο ναυτικός και εμπορικός αποκλεισμός της ηπειρωτικής χώρας· 5) η βρετανική πολιτική με την οποία ευνοούνταν επιλεκτικά οι μουσουλμάνοι σε σύγκριση με τους Έλληνες πρόσφυγες. Ωστόσο οι πολιτικές αυτές δεν πέτυχαν τίποτε άλλο παρά να ρίξουν λάδι στη φωτιά του ελληνικού εθνικισμού, και οι Επτανήσιοι τις αγνόησαν ή αντιστάθηκαν δυναμικά⁹.

Η πληθώρα των μελετών για την Επανάσταση, με αφορμή τα 200 χρόνια, αλλά και παλιότερες μελέτες, Βρετανών και άλλων, όπως και απομνημονεύματα, επιτρέπει να αναθεωρήσουμε κάποιες από τις απόψεις αυτές. Η εκτίμηση του Γκαλάντ ισχύει μόνο εν μέρει και για την πρώτη περίοδο της πολιτικής της ουδετερότητας, μέχρι το 1823. Η αντίληψη για τη στάση των Επτανησίων συνολικά δεν επιτρέπει να δούμε τις διαφορές μεταξύ των νησιών, των οποίων οι κάτοικοι είχαν διαφορετικές στάσεις ανάλογα με την προεπαναστατική ιστορία κάθε νησιού, τη διασπορά της Φιλικής Εταιρίας σε κάθε νησί και την προετοιμασία της Επανάστασης, αλλά και γεγονότα όπως η άφιξη των προσφύγων από την Πάργα μέχρι

9. Thomas W. Gallant, *Η εμπειρία της αποικιακής κυριαρχίας. Πολιτισμός, ταυτότητα και εξουσία 1817-1864*, Αθήνα 2014, σ. 29.

το 1819 και η πιο μακροχρόνια παρουσία των Σουλιωτών. Στη διάρκεια της Επανάστασης καθοριστική ήταν και η άφιξη των προσφύγων στα νησιά Καστός και Κάλαμος¹⁰, όπως βέβαια και η διαφορετική σχέση που είχε η Λευκάδα, η Ζάκυνθος, η Κεφαλονιά, η Ιθάκη και τα Κύθηρα με τον χώρο-πεδίο του αγώνα, καθώς αυτά βρίσκονταν πολύ πιο κοντά από ό,τι η Κέρκυρα. Η πρωτεύουσα του Ιονίου Κράτους, ωστόσο, έπαιξε τον δικό της κεντρικό ρόλο και ως έδρα του αρμοστή και της κυβέρνησης αλλά και ως μεταδότης ειδήσεων για την πορεία της Επανάστασης.

Ταυτόχρονα, τη δεκαετία που οι επαναστατημένες περιοχές περνούσαν από τον «θρίαμβο» στην «καταστροφή» –για να χρησιμοποιήσουμε ένα κοινότοπο σχήμα ερμηνείας της ελληνικής ιστορίας¹¹–, από το 1821 μέχρι το 1831 και τη δολοφονία του Καποδίστρια, η χώρα κέρδισε την ανεξαρτησία της αλλά κινδύνευε με κατάρρευση, ενώ τα Επτάνησα βίωσαν μια δεκαετία σχετικής και συγκριτικής ευημερίας και κοινωνικής «ηρεμίας», την περιζήτητη tranquillity των βρετανικών εγγράφων. Η επιβολή των μέτρων τάξης και του στρατιωτικού νόμου, με αφορμή τα γεγονότα στα Κύθηρα και τη Ζάκυνθο, τον Οκτώβριο του 1821, αποτελούσε μέρος της προσπάθειας να νομιμοποιηθεί η βρετανική εξουσία με τη μορφή προτεκτοράτου, όπως ακόμα διαμορφωνόταν στις αρχές της δεκαετίας του 1820. Σε αυτήν την προσπάθεια η καθοδήγηση της κυβέρνησης του Ιονίου Κράτους από τον Μαίτλαντ (μέχρι το 1824) και στη συνέχεια από τον Άνταμ, σε κεντρικό επίπεδο, αλλά και τοποτηρητών όπως ο Νάπιερ στην Κεφαλονιά, ήταν καθοριστική. Μάλιστα, όπως κάθε σύγχρονο κράτος, έτσι και το Ιόνιο Κράτος βελτίωσε τον τρόπο καταγραφής των στοιχείων του –ανταποκρινόμενο σε μεταρρύθμιση του Υπουργείου Αποικιών το 1826– και αποστολής τους στο Λονδίνο για τη διαμόρφωση πολιτικής. Είναι χαρακτηριστικό ότι από το 1828, πρώτη χρονιά καταγραφής των στοιχείων αποικιακής στατιστικής στο Ιόνιο Κράτος, μέχρι και το τέλος της περιόδου προστασίας τα στοιχεία καταγράφονταν με τον ίδιο τρόπο.

Η «αυτοκρατορική στροφή» στην ιστορία της Επανάστασης έχει αναδει-

10. Νίκος Τόμπρος, «Μετοικεσίες Αχαιών στα Επτάνησα κατά τη διάρκεια του Αγώνα: Η περίπτωση της οικογένειας Ι. Παπαδιαμαντόπουλου», στο Νίκος Γ. Μοσχονάς, Γεράσιμος Δ. Παγκράτης (επιμ.), *Πρακτικά του Συνεδρίου: Πληθυσμιακές μετακινήσεις στα νησιά του Ιονίου Πελάγους, 13^{ος} αι. – 1864*, Πρακτικά Συνεδρίου, Τμήμα Ιταλικής Γλώσσας και Φιλολογίας ΕΚΠΑ – Κέντρο Μελετών Ιονίου (υπό έκδοση)· ο ίδιος, «Από το μέρος στο όλον ή από το όλον στο μέρος: Η μετοικεσία της οικογένειας Ι. Παπαδιαμαντόπουλου στα Επτάνησα ή η “προσφυγική” πολιτική των Άγγλων στα Ιόνια κατά τη διάρκεια του Αγώνα», *Τα Ιονικά* 1 (2020), σ. 201-227.

11. Στάθης Καλύβας, *Καταστροφές και θρίαμβοι. Οι 7 κύκλοι της σύγχρονης ελληνικής ιστορίας*, μετάφραση Νίκος Ρούσος, Αθήνα 2015.

χτεί σε μια πρόσφατη μελέτη¹². Η στροφή αυτή αφορά κυρίως και προφανώς την Οθωμανική Αυτοκρατορία, ωστόσο η αυτοκρατορία αποτελεί αναλυτική κατηγορία για την ιστορία της Επανάστασης, όχι μόνο για την πολιτική εξουσία και το ιστορικό πλαίσιο στο οποίο εγγράφεται η Επανάσταση. Η αυτοκρατορική εμπειρία εντάθηκε με τη δημιουργία του Ιονίου Κράτους, το οποίο αποτέλεσε και το πιο ρεαλιστικό ενδεχόμενο για την έκβαση μιας επανάστασης, όπως εξάλλου φάνηκε και στην πορεία και στην πρόταση υποτέλειας προς το βρετανικό Υπουργείο Εξωτερικών το 1825. Στο αυτοκρατορικό αυτό πλαίσιο εντάσσεται και η στάση του προτεκτοράτου και σε αυτό το πλαίσιο εγγράφεται και η στάση των Επτανησίων, στο ξέσπασμα αλλά και στη διάρκεια της Επανάστασης. Από την αρχή μέχρι το τέλος της Επανάστασης μεσολαβεί σχεδόν μια δεκαετία και η πιο εμβληματική ίσως «συμβολή» των Επτανήσων ως χώρου και ως καθεστώτος είναι η πλέον γνωστή παροχή προστασίας στο νησάκι Κάλαμος, πολύ κοντά στην Ιθάκη, όπου για κάποιο διάστημα τουλάχιστον βρήκαν καταφύγιο περίπου 50.000 πρόσφυγες¹³. Είναι πολύ δύσκολο να τεκμηριωθεί ο αριθμός των προσφύγων, αλλά και στο θέμα αυτό το ερώτημα της «συμβολής» είναι παραπλανητικό, καθώς υποθέτει μια σταθερή στάση και κατάσταση στα Επτάνησα.

Κάποια από τα θέματα που αναδεικνύει η «περίπτωση» των Επτανήσων για την ιστορία κατά τη διάρκεια της Επανάστασης και που διασταυρώνονται με αυτήν, εκτός από την προφανή γεωγραφική γειτνίαση, είναι με ποιον τρόπο οι Ιόνιοι αντιλαμβάνονταν την παρουσία τους στην Επανάσταση και πώς αλληλοεπιδρούσαν με αυτήν. Σημαντικό ζήτημα αποτελεί επίσης με ποιους τρόπους και μορφές εκδηλώνεται μια εθνική αντίληψη για το κράτος. Οι διαφορές μεταξύ των κοινωνιών στα νησιά του Ιονίου δεν σημαίνουν έλλειψη διαδικασίας κρατικής συγκρότησης. Η μεγάλη έκρηξη του 1797-1799, η συντηρητική αναδίπλωση ως προς το ρεπουμπλικανικό πρόταγμα αλλά και η γαλλική κατοχή του 1807-1814, και κυρίως η εμπειρία της αποικιακής κυριαρχίας υπό τον οιονει φεντεραλισμό των Επτανήσων ως «Ηνωμένων Πολιτειών των Ιονίων Νήσων» αποτελούν μια συνεκτική περίοδο «αγωγής», όπως την ονομάζει ο Δ. Αρβανιτάκης¹⁴, που

12. Γιάννης Κοτσώνης, *Η Ελληνική Επανάσταση και οι αυτοκρατορίες. Η Γαλλία και οι Έλληνες, 1797-1830*, Αθήνα 2020.

13. Κωνσταντίνος Γ. Μπόνης, «Η συμβολή της Ιθάκης και του Κάλαμου εις τον υπέρ ανεξαρτησίας αγώνα του έθνους», *Πρακτικά Τρίτου Πανιωνίου Συνεδρίου, 23-29 Σεπτεμβρίου 1965*, τ. Α', Αθήνα 1967, σ. 240-245· Τόμπρος, «Από το μέρος στο όλον».

14. Δημήτρης Δ. Αρβανιτάκης, *Η αγωγή του πολίτη. Η γαλλική παρουσία στο Ιόνιο (1797-1799) και το έθνος των Ελλήνων*, Ηράκλειο 2020.

ξεπερνάει βέβαια και το χρονικό διάστημα της παραμονής των ρεπουμπλικάνων Γάλλων και διακρίνει την έννοια όχι μόνο περί εξουσίας αλλά και περί κρατικής οργάνωσης (πολλών) Επτανησίων σε σχέση με τους επαναστάτες του Μοριά, της Ρούμελης και των νησιών που αποτέλεσαν τις ηγετικές ομάδες διακυβέρνησης του μετεπαναστατικού κράτους.

Στα Επτάνησα οι πολιτικοί θεσμοί και η συγκρότηση κράτους αποτελούν το ζητούμενο αλλά και τον στόχο, ακόμα και κάτω από τη γαλλική ρεπουμπλικανική επιρροή, τόσο από το καθεστώς της Επτανήσου Πολιτείας όσο και, στη συνέχεια, από το Ιόνιο Κράτος. Αυτή η διαμετρικά αντίθετη πορεία της Επτανήσου Πολιτείας σε σχέση με τους Ρωμιούς της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, έστω και υπό την ηγεμονική κυριαρχία της Ρωσίας, δεν εκτροχίασε την πορεία προς μεγαλύτερη αυτονομία, σε σχέση με τη ρεπουμπλικανική περίοδο (1797-1799). Η κομβική αυτή περίοδος, 1797-1807, στο πέρασμα από τη ρεπουμπλικανική «έκρηξη» στη συνταγματική τάξη και το Σύνταγμα του 1803, εξηγεί σε μεγάλο βαθμό τους προσανατολισμούς ανθρώπων που υπήρξαν ηγετικές μορφές της προετοιμασίας της Επανάστασης αλλά και των εξελίξεων στη διάρκειά της, όπως ο Διονύσιος Ρώμας¹⁵.

Η Επανάσταση έθεσε επιτακτικά το ζήτημα της συμμετοχής για πολλούς μεν αλλά όχι και για όλους τους Επτανήσιους. Η ανάδυση του «εθνικού χαρακτήρα» και η ταύτιση με την εθνική συνείδηση συνέβη πριν, στη διάρκεια αλλά και μετά την Επανάσταση του 1821. Η υπό διαμόρφωση ακόμα, το 1821, αποικιοκρατική διοίκηση αντιμετώπιζε μια αντιπολίτευση που διαμορφώθηκε σταδιακά ήδη από τα τέλη της δεκαετίας του 1810 – αρχές της δεκαετίας του 1820, ιδίως βέβαια μετά το ξέσπασμα της Επανάστασης, δεν είχε όμως τη συνέχεια που θα περίμενε κανείς, ειδικά μετά τη δολοφονία του πρώτου Κυβερνήτη της Ελλάδας, του Κερκυραίου Ιωάννη Καποδίστρια. Κάποιοι Επτανήσιοι, όπως ο Κωνσταντίνος Μεταξάς και ο Ανδρέας Μουστοξύδης, επέτρεψαν στα νησιά τους μάλλον απογοητευμένοι. Αντίθετα, η δεκαετία του 1820 αποτελεί μια μάλλον ήπια αντιπολιτευτικά δεκαετία. Η ήπια αυτή αντιπολίτευση εξηγείται κυρίως από την καταστολή και το καθεστώς στρατιωτικού νόμου, στο οποίο αναγκάστηκαν να ζήσουν οι Επτανήσιοι για περισσότερο από μία δεκαετία. Εξηγείται όμως εν μέρει και από τις οικονομικές συνθήκες που διαμόρφωσε η Επανάσταση, οι οποίες ωφέλησαν το εμπόριο σταφίδας, για παράδειγμα, με τη σχεδόν αποκλειστική μονοπωλιακή εξαγωγή της από τα Επτάνησα,

15. Για τον Δ. Ρώμα, βλ. Χαράλαμπος Ν. Βλαχόπουλος, *Ο Διονύσιος Ρώμας και η Επιτροπή Ζακύνθου στον δρόμο για την εθνική συγκρότηση (στοχεύσεις, υπερβάσεις, επιτεύξεις)*, Αθήνα 2020.

εμπόριο που συνδέεται με την γενικότερη ανάπτυξη της οικονομίας των Επτανήσων, όπως φαίνεται στα δεδομένα για το εμπόριο και τα δημόσια οικονομικά. Αυτές οι συνθήκες αντικατοπτρίζονται ξεκάθαρα και στην έμφαση που δίνεται για δημόσια έργα, κυρίως στην Κέρκυρα και την Κεφαλονιά, αλλά και για την αύξηση των κρατικών υπαλλήλων, καθώς το επέτρεπε πλέον αυτό η δημοσιονομική κατάσταση του Ιονίου Κράτους¹⁶.

Τα Επτάνησα ως χώρος προετοιμασίας της Επανάστασης και οι Επτανήσιοι επαναστάτες

Τη δράση της Φιλικής Εταιρείας στα Επτάνησα στο πλαίσιο της βρετανικής προστασίας ανέδειξε και ο ιστοριογράφος του Ιονίου Κράτους Π. Χιώτης¹⁷. Ο ρόλος του Κολοκοτρώνη, στο διάστημα που βρισκόταν στη Ζάκυνθο, και του συντονισμού / συνεννόησης με άλλους οπλαρχηγούς –τους αρματολούς της Ρούμελης– ήταν καθοριστικός, όπως δείχνει, μεταξύ άλλων πολλών πηγών, και μια επιστολή του προς τον Βαρανακιώτη που βρισκόταν επίσης στα Ιόνια –στην Ιθάκη– το 1811, σχετικά με την προετοιμασία μιας εξέγερσης με τους Ίσκο και Ραυτόπουλο¹⁸. Βέβαια, είχαν προηγηθεί και άλλα σχέδια εξέγερσης, υπό γαλλική προστασία, πάλι με σχεδιασμό του Κολοκοτρώνη, τα οποία ανέτρεψε η κατάληψη των νότιων Επτανήσων από τους Βρετανούς. Τα σχέδια αυτά ανακόπηκαν όμως και από την επιστροφή πολλών αρματολών στην υπηρεσία του Αλή πασά μετά το 1812. Μάλιστα, η ειδίκευση του Κολοκοτρώνη ως εμπόρου ζώων αλλά και οι διατροφικές του προτιμήσεις, τις οποίες μάλλον απέκτησε πριν εγκατασταθεί στα Επτάνησα, φαίνονται και στην επιστολή του, όπου παραπονιέται σχετικά προς τον «καπητάν γιοργάκη» Βαρνακιώτη πως δεν τον νοιάζει να περνάει ο ίδιος καλά, αρκεί οι φίλοι και σύντροφοί του να είναι ευχαριστημένοι: «το αίτιο οπού δεν σας έγγραφα είναι ετούτο, ότι η ευγενείαν σας ελάβατε την πατρίδαν σας και τρώτε κριάς αζύγιαστο, και εγώ ούτε την ηύρα αλλ' ούτε ίσως θέλει την εύρω, και το τρώμε με την λύτραν και εις αυτό σας έχω παράπονα, ότι ο χορτάτος του νιστικού δεν τον πιστεύει. Όμως έτζι

16. Σάκης Γκέκας, *Ξενοκρατία. Οικονομία, κοινωνία και κράτος στα Επτάνησα, 1815-1864*, ΕΑΠ, Αθήνα 2021.

17. Παναγιώτου Χιώτου, *Ιστορία του Ιονίου Κράτους από της συστάσεως αυτού μέχρι ενώσεως: έτη 1815-1864*, τ. Α', εν Ζακύνθω 1874.

18. Νέαρχος Φυσεντζίδης, *Ανέκδοτοι αυτόγραφοι επιστολαί των επισημοτέρων Ελλήνων οπλαρχηγών και διάφορα προς αυτούς έγγραφα της διοικήσεως μεθ' ιστορικών σημειώσεων*, Αλεξάνδρεια 1893, σ. 46-47.

είνε ο ντονιάς, και εγώ παρακαλώ τον θεόν να ακούσω τους φίλους μου και τους συμπατριώτας μου να είναι καλά και ας τρόνε τα αρνιά, και εγώ ας τρώγω γελαδοκρέατο»¹⁹. Η μοναξιά του μελλοντικού εθνικού ήρωα της Επανάστασης συμπληρώνεται από πικρό χιούμορ, πριν βέβαια μυηθεί στη Φιλική Εταιρεία και αποκτήσει σκοπό και αποστολή. Σε κάθε περίπτωση, όταν το 1819 ο Αλή πασάς κατήγγειλε τη Φιλική Εταιρεία στη Ζάκυνθο, ονόμασε τον Κολοκοτρώνη ως αρχηγό της Εταιρείας, η οποία υπάρχει για να «επαναστατήσει τους Έλληνες κατά του Δοβλετίου»²⁰. Κομβικό ρόλο έπαιζε ένας από τους μακροβιότερους Άγγλους προξένους στην Πρέβεζα, ο Μέγερ, ο οποίος ενημέρωσε σχετικά τον Μαίτλαντ. Η έρευνα που ακολούθησε στο σπίτι του Κολοκοτρώνη, δεν οδήγησε σε σύλληψη, καθώς ο Δημήτριος Σαρλής, υπάλληλος της αστυνομίας, τον προειδοποίησε να κρύψει τα ενοχοποιητικά έγγραφα²¹. Γενικά η Φιλική Εταιρεία, αντίστοιχα και με άλλες περιοχές, εκτός οθωμανικής κυριαρχίας, εμφανίζει υψηλά ποσοστά συμμετοχής στα Επτάνησα²². Ο πρόσφατος συλλογικός τόμος για την ιστορία της Φιλικής Εταιρείας στα Επτάνησα απαντάει σε πολλά ζητήματα σχετικά με τη συμμετοχή Επτανησίων στο συνωμοτικό εγχείρημα και μάλιστα από την οπτική διαφορετικών νησιών και των «Φιλικών» τους²³.

Σε μια άλλη πρόσφατη μελέτη για τα Ιόνια Νησιά στην Επανάσταση, σε συλλογικό έργο για την Ελληνική Επανάσταση, η Ε. Αγγελομάτη-Τσουγκαράκη συμβάλλει με δύο κεφάλαια, εκ των οποίων το ένα αφορά τα Ιόνια Νησιά και τον ρόλο των Επτανησίων στη διάρκεια της Επανάστασης, χωρίς ωστόσο πρόσφατη ή πρωτογενή έρευνα²⁴. Το «λήμμα» αυτό για τα Επτάνησα στον προαναφερθέντα συλλογικό τόμο – Λεξικό επιβεβαιώνει τον ρόλο της Ζακύνθου ως επίκεντρου της Φιλικής Εταιρείας, όπου, εκτός από τον Διονύσιο Ρώμα, καταγράφονται 120 ονόματα Ζακυνθινών «Φιλικών», ενώ η Κεφαλονιά βρίσκεται στη δεύτερη θέση με 68, όταν η Κέρκυρα έχει τα λιγότερα μέλη (13) –ακόμα και η Ιθάκη έχει περισσότερους (16) από αυτήν, πιθανόν λόγω της ναυτικής οικονομίας της Ιθάκης και της Κεφαλονιάς και των πολυάριθμων εμποροναυτικών της. Ωστόσο,

19. Φουσεντζίδης, *ό.π.*, σ. 50, 12 Ιανουαρίου 1817, Ζάκυνθος.

20. Χιώτου, *Ιστορία του Ιονίου Κράτους*, τ. Α'.

21. Χιώτου, *ό.π.*, τ. Α', σ. 348-349.

22. Κώστας Π. Κωστής, «*Τα κακομαθημένα παιδιά της Ιστορίας*». *Η διαμόρφωση του νεοελληνικού κράτους, 18^{ος}-21^{ος} αιώνας*, Αθήνα 2013, σ. 125.

23. *200 χρόνια από την εγκατάσταση των Εφοριών*.

24. Paschalis M. Kitromilides – Constantinos Tsoukalas (επιμ.), *The Greek Revolution. A Critical Dictionary*, Cambridge 2021.

ένα επεισόδιο που η συγγραφέας του κεφαλαίου δεν αναφέρει, είναι το περιστατικό της δολοφονίας του Καμαρινού, ενός εμπόρου-γραμματικού και βοηθού του Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη, που τον είχε στείλει ο μπέης της Μάνης στη Ρωσία, για να ξεκαθαρίσει τις προθέσεις του τσάρου. Ο Καμαρινός έλαβε επιστολή –γραπτή απόδειξη– ότι ο τσάρος δεν θα στήριζε μια εξέγερση. Όταν ο Υψηλάντης συνάντησε τον Καμαρινό και απαίτησε να του δώσει την επιστολή-απόδειξη της αποτυχίας να παρασύρει τη Ρωσία στον πόλεμο, μια επιστολή που θα έθετε σε κίνδυνο και σε πλήρη ακινησία την προετοιμασία της εξέγερσης στην Πελοπόννησο, ο Καμαρινός αρνήθηκε. Ο Υψηλάντης τότε διέταξε τη δολοφονία του Καμαρινού από κάποιους Ιόνιους, με επικεφαλής τον Βασίλειο Καραβία, έναν θερμόαιμο πότη από την Ιθάκη, όπως γράφει ο Μ. Μαζάουερ στο πρόσφατο βιβλίο του²⁵. Στο Λεξικό παρουσιάζεται ως ο ήρωας που ύψωσε τη σημαία της Επανάστασης στο Γαλάτσι, τον Φεβρουάριο του 1821, με μια ομάδα 150 ανδρών²⁶. Ήρωας και δολοφόνος, το παράδειγμα του Καραβία δεν είναι ούτε το μόνο ούτε ίσως το πιο εντυπωσιακό και αποκαλύπτει την επείγουσα κατάσταση και την πίεση που αντιμετώπιζαν κάποιοι πρωταγωνιστές της οργάνωσης της εξέγερσης.

Η καταγραφή από τον Π. Χιώτη ότι την προκήρυξη της έναρξης της εξέγερσης στη Μολδαβία έγραψε ο γιατρός Κωνσταντίνος Τυπάλδος Κοζάκης (τυπώθηκε στο Ιάσιο στις 27 Φεβρουαρίου 1821) έχει επίσης ενδιαφέρον. Η προκήρυξη και το ερώτημα από πού άντλησε τις πληροφορίες του ο Κοζάκης, έχουν σημασία, καθώς με βάση ή με πρόσχημα αυτήν την προκήρυξη αντέδρασαν οι ηγέτες των χωρών της Ευρώπης, της Ρωσίας βέβαια συμπεριλαμβανομένης. Η αξίωση του Κοζάκη ότι «πολλοί εκ τούτων φιλελεύθεροι θέλουν έλθει διά να συγκινηθώσι με ημάς» δεν πρέπει να ακούστηκε και ιδιαίτερα ευχάριστα στα αφτιά των συντηρητικών ηγετών της Ευρώπης, καθώς το 1821 ο φιλελευθερισμός, με κινήματα όπως αυτό της Ισπανίας, για παράδειγμα, αποτελούσε ανάθεμα. Σε μια από τις πιο διάσημες φράσεις της προκήρυξης ανέφερε: «κινήθειτε ω φίλοι και θέλετε ιδεί μίαν Κραταιάν δύναμιν να υπερασπισθή τα δικάιά μας», εννοώντας κατά πάσα πιθανότητα τη Ρωσία. Προχωρώντας όμως ακόμα περισσότερο, με προγραμματικό τρόπο και ίσως με μεγαλύτερο ριζοσπαστισμό δηλώνει ότι «το έθνος συναθροιζόμενον θέλει εκλέξει τους Δημογέροντάς του, και

25. Mark Mazower, *The Greek Revolution. 1821 and the Making of Modern Europe*, New York 2021, σ. 22.

26. Eleni Angelomatis-Tsougarakis, «Ionian Islands», στο Kitromilides – Tsoukalas (επιμ.), *The Greek Revolution*, σ. 219-229: 221.

εις την ύψιστον ταύτην βουλήν θέλουσιν υπείκει όλαι μου αι πράξεις»²⁷. Είναι μια χαρακτηριστική επτανησιακής έμπνευσης πρόβλεψη πολιτικής εξέλιξης που προοιωνίζεται το «έθνος» ως πολιτική κοινότητα, συνδυάζοντας τη νεωτερική πολιτική διαδικασία («θέλει εκλέξει») με την προνεωτερική πολιτική ορολογία («δημογέροντας»). Εκεί όμως που ο Κοζάκης αποκαλύπτει τον ριζοσπαστισμό του και υπονομεύει στην ίδια παράγραφο την παραίνεσή τους προς όσους «ομογενείς» υπηρετούν στις «ξένες Αυλαίς», είναι όταν γράφει με δραματικό τρόπο τα εξής: «Μάρτυρες οι ηρωικοί αγώνες των προπατόρων μας, μάρτυς η Ισπανία, ήτις πρώτη και μόνη κατετρόπωσε τας αητήτους φάλαγκας ενός τυράννου»²⁸. Όπως είναι γνωστό, η Ισπανία και τα φιλελεύθερα κινήματά της αποτελούσαν κόκκινο πανί και παράδειγμα προς αποφυγή για τους συντηρητικούς ηγεμόνες και υποστηρικτές της απολυταρχίας: είναι ένα πλαίσιο από το οποίο πολύ νωρίς οι ηγέτες της Επανάστασης επέλεξαν να μείνουν εκτός.

Τον Απρίλιο του 1821 η Ζάκυνθος ήταν ήδη τόπος καταφυγής για πολλούς χωρικούς από την Πελοπόννησο και από τις περιοχές της, όπου ο πόλεμος μαινόταν. Ο Ν. Μοσχονάς αναφέρει 7.000 πρόσφυγες που έφτασαν στη Ζάκυνθο²⁹, και αναρωτιέται κανείς πώς το Ιόνιο Κράτος και το νησί της Ζακύνθου διαχειρίστηκε αυτήν την προσφυγική κρίση, σε σχέση με τον πληθυσμό του νησιού. Μια απάντηση μας δίνει ο Π. Χιώτης: τον Απρίλιο του 1821 συνωστίζονταν στο λαζαρέττο της Ζακύνθου περίπου 6.000 γυναίκες και παιδιά, οικογένειες καπεταναίων και προεστών, κάτι που ανάγκασε τον Βρετανό διοικητικό υπάλληλο (υγειονόμο) Τόμας και τον αστυνόμο Τζεν, λόγω του κινδύνου να ξεσπάσει επιδημία, να σχεδιάσουν την επαναπροώθησή τους στην απέναντι ηπειρωτική ακτή. Η πιθανότητα αυτή προκάλεσε την παρέμβαση του Ι. Βερναρδάκη, ευγενούς, που προσέφερε τα πατρογονικά του σπίτια, για να χρησιμοποιηθούν από τους πρόσφυγες³⁰. Η ιστορία των προσφύγων του αγώνα αποτελεί ακόμα ένα από τα λιγότερο ερευνημένα θέματα της ιστορίας της Επανάστασης, αν και ο

27. Χιώτου, *Ιστορία του Ιονίου Κράτους*, τ. Α', σ. 357.

28. Χιώτου, *ό.π.*, σ. 358.

29. Νικόλαος Γ. Μοσχονάς, «Η Ελληνική Επανάσταση και το Ιόνιο Κράτος», ανάτυπο από το περιοδικό *Τομές*, χρόνος 4^{ος}, τχ. 34-35 (Μάρτιος-Απρίλιος 1978), σ. 22-26.

30. Νικόλαος Κ. Κουρκουμέλης, «Διώξεις από τό βρετανικό προτεκτοράτο “Ιόνιον Κράτος”, όρθοδόξων ιερέων, μελών τής Φιλικής Έταιρείας, κατηγορούμενων για τή συμμετοχή τους σέ πατριωτικές ενέργειες», *Πολεμικές συγκρούσεις και τόποι καθαγιασμού του απελευθερωτικού Αγώνος κατά την Επανάσταση του 1821, Πρακτικά ΣΤ' Συνεδρίου*, Ιερά Σύνοδος της Εκκλησίας της Ελλάδος – Ειδική Συνοδική Επιτροπή Πολιτιστικής Ταυτότητας, Αθήνα 2018, σ. 87-110: 94.

Απόστολος Βακαλόπουλος το έθεσε ηχηρά στη διατριβή του ήδη πριν από 82 χρόνια³¹. Οι αριθμοί των προσφύγων, όσο τουλάχιστον είναι αξιόπιστοι, υποδεικνύουν την τρομακτική πίεση που ασκήθηκε σε τοπικές κοινωνίες αλλά και τον οικονομικό και κοινωνικό μετασχηματισμό στον οποίο οδήγησε, με πιο χαρακτηριστικό και γνωστό παράδειγμα αυτό της Ερμούπολης.

Η Ε. Αγγελομάτη-Τσουγκαράκη ανεβάζει σε 11.000 τον αριθμό των Επτανησίων που διέσχισαν το Ιόνιο πέλαγος για να πολεμήσουν στην Επανάσταση, δηλαδή περίπου το 0,5% του συνολικού πληθυσμού των Επτανήσων, το 1821, σύμφωνα με πηγές όπως ο Χιώτης και ο Ρίγκλεϊ, ανεπαρκείς ίσως για να τεκμηριωθεί πλήρως και με ακρίβεια ο αριθμός των Επτανήσιων που συμμετείχαν στην Επανάσταση. Δεν είναι σαφές από πού προκύπτει ο μάλλον υπερβολικός αυτός αριθμός. Ο Ανδρέας Μεταξάς πολεμούσε με 600 αγωνιστές από τα Επτάνησα, κυρίως από την Κεφαλονιά, επομένως υπάρχει ζήτημα απόκλισης των αριθμών που αναφέρουν οι πηγές. Μάλλον δεν ξεπερνούσαν τις λίγες χιλιάδες, αλλά σε κάθε περίπτωση κάποιοι Επτανήσιοι έπαιξαν σημαντικό ρόλο στις πολεμικές αναμετρήσεις, στη διαμόρφωση της πολιτικής κατάστασης και στην επούλωση των τραυμάτων που επέφερε ο πόλεμος στις αγροτικές κοινωνίες των χωριών της Ρούμελης και του Μοριά, οι κάτοικοι των οποίων αναγκάστηκαν να παραμείνουν στα Επτάνησα για μικρότερο ή μεγαλύτερο διάστημα. Σημαντικό επίσης είναι ότι για μεγάλο διάστημα οι Επτανήσιοι πολεμούσαν ως ξεχωριστό σώμα, όπως οι Σουλιώτες, για παράδειγμα, ένδειξη της διακριτής ταυτότητας που ένιωθαν ότι είχαν και επιθυμούσαν να διατηρήσουν οι Επτανήσιοι επαναστάτες.

Τα γεγονότα στη Ζάκυνθο και τα Κύθηρα, τον Οκτώβριο του 1821, απόδειξη της έμπρακτης και αυθόρμητης αντίδρασης κάποιων κατοίκων εναντίον μερικών οθωμανικών πλοίων και προσφύγων, δοκίμασαν την αποφασιστικότητα των αρχών του Ιονίου Κράτους σε κεντρικό και τοπικό επίπεδο. Η σειρά αυτή των γεγονότων αποτελεί για τις βρετανικές αρχές (Ανταμ, Μαίτλαντ, βρετανικές στρατιωτικές δυνάμεις) την τρίτη σημαντική πρόκληση στην ιστορία του προτεκτοράτου, μετά την πώληση της Πάργας, το 1817, και την έλευση των Παργινών στην Κέρκυρα, κυρίως, και κατόπιν την εξέγερση στη Λευκάδα το 1819³². Οι περιπτώσεις αυτές, τα

31. Απόστολος Ε. Βακαλόπουλος, *Πρόσφυγες και προσφυγικό ζήτημα κατά την Επανάσταση του 1821*, Αθήνα 2001.

32. Σπυρίδων Α. Σκλαβενίτης, «Η εξέγερση των χωρικών της Λευκάδας το 1819. Νέα στοιχεία και νέες ερμηνείες», *Επετηρίς Εταιρείας Λευκαδικών Μελετών* ΙΓ' (Αθήνα 2016), σ. 109-176.

γεγονότα της Πάργας (δηλαδή οι διαπραγματεύσεις, η οριστικοποίηση του ποσού των αποζημιώσεων και η έλευση των προσφύγων, διαδικασία που δεν ολοκληρώνεται φυσικά σε συγκεκριμένη χρονιά), αλλά και η εξέγερση της Λευκάδας και βέβαια η κορυφαία και μακρόχρονη κρίση που έθεσε προ των ακτών του Ιονίου Κράτους η Επανάσταση του 1821, συγκροτούν ένα ενιαίο πλαίσιο κρίσεων και «δοκιμασίας» για το καθεστώς της προστασίας. Το Ιόνιο Κράτος παρέμεινε σε κατάσταση στρατιωτικού νόμου τυπικά αλλά με ουσιαστικές συνέπειες από τον Μάρτιο του 1822 μέχρι τον Μάιο του 1833, όταν δόθηκε αμνηστία σε όσους είχαν καταδικαστεί, ιδίως στα πρώτα χρόνια, οπότε λίγες μάλλον χιλιάδες εγκατέλειψαν τον τόπο τους για να πολεμήσουν στην Επανάσταση.

Κατά τα χρόνια της Επανάστασης το εμπόριο συνεχίστηκε, αν όχι κανονικά, σίγουρα πάντως με επιτυχία και νέες ευκαιρίες· αυτό ίσχυε όχι για όλους, βέβαια, αλλά για πολλούς Επτανήσιους. Η ναυτιλία της Κεφαλονιάς, όπως καταγράφεται στην εκτίμηση της χωρητικότητας σε τόνους των ποντοπόρων εμπορικών σκαφών (βάσει της καταγωγής των Επτανήσιων πλοιάρχων και πλοιοκτητών), δείχνει σημαντική άνοδο της χωρητικότητας και του αριθμού των πλοίων: από 10.000 τόνους το 1820 σε 22.500 το 1825 και σε σχεδόν 25.000 τόνους το 1830, ενώ ο αριθμός των σκαφών από την Κεφαλονιά σχεδόν διπλασιάστηκε: από 100 σε 180³³. Πρόκειται για μια από τις πιο σημαντικές αυξήσεις σε όλη τη διάρκεια της περιόδου. Τα ποντοπόρα πλοία του Ιονίου μετέφεραν κυρίως σιτηρά από τη Μαύρη θάλασσα, ενώ είναι σαφές ότι στην περίοδο της Επανάστασης πλοία Επτανήσιων ενεπλάκησαν στον αγώνα είτε έμμεσα είτε άμεσα, καθώς πολλά από αυτά ναυλώθηκαν από τους Οθωμανούς για τη μεταφορά προμηθειών και στρατιωτών³⁴.

Οι διακηρύξεις του Ιονίου Κράτους αναδεικνύουν τις προτεραιότητες της διοίκησης αλλά και τον αντίκτυπο που είχε το ξέσπασμα της Επανάστασης στα Επτάνησα. Το πρώτο και προφανές συμπέρασμα είναι ότι ο αντίκτυπος αυτός δεν ήταν ομοιόμορφος σε όλα τα νησιά, καθώς κάποια επηρεάστηκαν πολύ πιο άμεσα και μακροχρόνια σε σχέση με τα άλλα. Στην ομιλία του προς την Ιόνια Κυβέρνηση ο ενεργών ως αρμοστής (στη

33. Παναγιώτης Σ. Καπετανάκης, «Ο ναυτότοπος της Κεφαλονιάς την εποχή της βρετανικής προστασίας (1815-1864): όροι ανάπτυξης και υπεροχής», *Θ' Πανιώνιο Συνέδριο, Πρακτικά*, τ. Α', σ. 569-585.

34. Katerina Galani, Gelina Harlaftis, «The Aegean islands and the Revolution at sea», Kitiromilides – Tsoukalas (επιμ.), *The Greek Revolution*, σ. 156· Τζελίνα Χαρλαύτη – Κατερίνα Γαλάνη (επιμ.), *Ο εμπορικός και πολεμικός στόλος, 1821-1831* (υπό έκδοση).

διάρκεια της απουσίας του Μαίτλαντ στις 18/30 Μαΐου) Άνταμ δείχνει ότι υπήρχαν ανησυχίες για την προμήθεια ικανών ποσοτήτων σιτηρών από τις «τουρκικές αγορές». Η Γερουσία δημιούργησε ένα ειδικό δικαστήριο για εγκλήματα κατά του Κράτους, στο οποίο δικάστηκαν αμέσως ο Αντώνιος Μαρτινέγκος και ο βοηθός του Αναστάσιος Πέτας. Υπάρχει επίσης η περίπτωση του Αναστάσιου Φλαμπουριάρη, την εξορία του οποίου ψήφισε η Βουλή, η πρώτη πολιτική εξορία στο Ιόνιο Κράτος. Ο Φλαμπουριάρης είχε υπογράψει ένα κείμενο που θεωρήθηκε λίβελλος προς τη Βουλή και το Σύνταγμα (του 1817), σύμφωνα με το οποίο είχε διοριστεί γενικός εισαγγελέας (*avvocato fiscale*). Στη συνέχεια αυτός και άλλοι τέσσερις οδηγήθηκαν στη φυλακή. Αν και η καταδίκη, η εξορία και η φυλάκιση δεν σχετιζονταν με την Επανάσταση, το ξέσπασμα της τελευταίας επιδείνωσε την τύχη τους, καθώς κατηγορήθηκαν για διαστρέβλωση της δικαιοσύνης. Στις εισαγωγικές του παρατηρήσεις ο αντ' αυτού αρμοστής Άνταμ τόνισε τη «γαλήνη» (*tranquillity*) που απολάμβαναν οι κάτοικοι των Επτανήσων, σε σύγκριση με όσους υπέφεραν τις συνέπειες του πολέμου που είχε ξεσπάσει στη χερσόνησο. Οι τοπικοί διοικητές των νησιών, οι κυβερνήτες κάθε νησιωτικού «κράτους» των Επτανήσων, θα έπρεπε να βρίσκονται σε επιφυλακή, για να αποφευχθούν πράξεις που θα έθεταν σε αμφισβήτηση το καθεστώς ουδετερότητας λόγω και της άφιξης των προσφύγων, οι οποίοι βρίσκονταν σε ανέχεια και δυστυχία, όπως αναφέρει χαρακτηριστικά ο Άνταμ³⁵.

Η Επανάσταση διεύρυνε με απρόσμενο τρόπο το ήδη υπάρχον χάσμα μεταξύ των δύο ισχυρών αντρών της βρετανικής διοίκησης και προστασίας στα Επτάνησα, του Άνταμ, από το 1824 πλέον και μέχρι το 1831 αρμοστή του Ιονίου Κράτους, και του Τσαρλς Τζέιμς Νάπιερ, του οραματιστή και φιλέλληνα διοικητή της Κεφαλονιάς. Ο Νάπιερ, όπως είναι γνωστό, υποδέχθηκε και φιλοξένησε τον Βύρωνα στην Κεφαλονιά παρέχοντάς του όποια στήριξη χρειάστηκε εκείνος στη διάρκεια της παραμονής του για τέσσερις μήνες στα Μεταξάτα της Κεφαλονιάς. Ο Νάπιερ, μάλιστα, θεωρούνταν από πολλούς στρατιωτικούς ως πιθανός αλλά και επιθυμητός υποψήφιος να αναλάβει τη διοίκηση των στρατιωτικών δυνάμεων. Μάλιστα, οι συζητήσεις με την Ελληνική Επιτροπή του Λονδίνου είχαν προχωρήσει, αλλά δεν έπεισαν τον Νάπιερ να αναλάβει, καθώς η Επιτροπή δεν ικανοποίησε τους όρους που έθεσε ο Νάπιερ για επαρκή χρηματοδότηση της προσπάθειάς του και ενίσχυση των οχυρώσεων. Ο Ρίτσαρντ Τσερτς ήταν η δεύτερη πιθανή επιλογή, γεγονός που δεν έχει εκτιμηθεί όσο θα έπρε-

35. *Gazzetta Straordinaria degli State Uniti delle Isole Ionie*, Corfu, 18/30 Maggio 1821.

πε από την ιστοριογραφία. Σύμφωνα με τον Ρίγκλεϊ, ο Νάπιερ σχεδίαζε από την αρχή της Επανάστασης να βοηθήσει τον Αλή πασά στην ευθεία αμφισβήτηση του σουλτάνου Μαχμούτ Β΄ –άγνωστο, βέβαια, ποια τύχη θα είχε μια τέτοια προσπάθεια– και να κερδίσει διεθνή αναγνώριση ίσως και σαν ένας Μεχμέτ Αλή των Βαλκανίων περισσότερο και λιγότερο ως Βοναπάρτης των Βαλκανίων, όπως τον είχε χαρακτηριστεί παλαιότερα. Τα σχέδια του οραματιστή Νάπιερ περιλάμβαναν ακόμα και την έξωση των μουσουλμάνων «Τούρκων» από την Ελλάδα, ένα εξαιρετικά ασαφές και οπωσδήποτε βίαιο σχέδιο, που έγινε όμως ουσιαστικά πράξη στη διάρκεια της Επανάστασης. Τα σχέδια του Νάπιερ δεν ήταν αμιγώς φιλελληνικά, κάτι τέτοιο εξάλλου θα ήταν και αφελές να το θεωρήσει κάποιος, καθώς πίστευε ότι, αν η Αγγλία δεν υποστήριζε την Ελλάδα, οι Έλληνες θα στρέφονταν γρήγορα προς τη Ρωσία για στρατιωτική βοήθεια. Σε αυτό, όπως και σε πολλά άλλα βέβαια, ο Νάπιερ είχε δίκιο.

Το θέμα του υπολογισμού, έστω και κατά προσέγγιση και με σχετικά αξιόπιστες μαρτυρίες, του αριθμού των πολεμιστών από τα Επτάνησα αφορά την απήχηση της Επανάστασης αλλά και την ορμητικότητά της, κατά συνέπεια μπορεί να υπολογίσει κανείς την αλληλεγγύη των Επτανήσιων που αποφάσισαν να ριψοκινδυνεύσουν. Ένας σημαντικός αριθμός Επτανήσιων πέρασε στην επαναστατημένη χώρα το 1821 και κάποιοι από αυτούς έμειναν στο ελληνικό κράτος για πολλά χρόνια, ενώ κάποιοι άλλοι έμειναν για πάντα.. Οι Κεφαλονίτες ήταν με διαφορά οι περισσότεροι: οι αδελφοί Μεταξά (Κωνσταντίνος και Ανδρέας), οι ξάδελφοι Πανά (Δανιήλ και Ηλίας), ο Δημήτριος Βαλσαμάκης και ο Θεόδωρος Βαλλιάνος. Ο Α. Μεταξάς και οι Δ. και Η. Πανάς υπηρέτησαν με δικά τους στρατιωτικά σώματα δίπλα στον Κολοκοτρώνη και μετά την άφιξη του Καποδίστρια υπηρέτησαν στην κυβέρνηση του. Ο Δ. Βαλσαμάκης, μάλιστα, ξεκίνησε την καριέρα του στην Επανάσταση από την εξέγερση στις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες και υπηρέτησε ως διοικητής του πυροβολικού και των δημοσίων κτηρίων στο Ναύπλιο³⁶.

Όταν ξέσπασε η Επανάσταση στην Πάτρα, στις 23 Μαρτίου 1821, τα μέλη της Φιλικής Εταιρείας από την Κεφαλονιά και τη Ζάκυνθο, που ζούσαν εκεί, οργανώθηκαν από τον Ευαγγελή Λιβαδά, από την Κεφαλονιά, και τον Νικόλαο Γερακάρη, φαρμακοποιό. Αυτοί οι πρώτοι εξεγερμένοι από την Πάτρα οργανώθηκαν υπό τον ετοιμοπόλεμο υποδηματοποιό Παναγιώτη Καρατζά, που είχε υπηρετήσει στο Γ΄ Σύνταγμα των Ελλήνων στη Ζάκυνθο, και επιτέθηκαν στην οθωμανική φρουρά. Στη μάχη αυτή σκο-

36. John Anthony Petropoulos, *Politics and Statecraft in the Kingdom of Greece, 1833-1843*, Princeton, N. J., 1968, σ. 114.

τώθηκε ο Βασίλειος Ορκολάτος, μάλλον το πρώτο θύμα της Επανάστασης από την Κεφαλονιά. Οι πρόξενοι της Ρωσίας, Ιωάννης Βλασσόπουλος από την Ιθάκη, μέλος της Φιλικής Εταιρείας, της Σουηδίας, Λουδοβίκος Στράνης από τη Ζάκυνθο, και της Πρωσίας, Κοντογούρης από την Κεφαλονιά, επιβιβάστηκαν σε πλοία φοβούμενοι ότι οι Οθωμανοί θα τους συλλάβουν. Ο Άγγλος πρόξενος Γκρην, ίσως και με δική του πρωτοβουλία, απαγόρευσε στους Επτανήσιους να πάρουν μέρος, ωστόσο ο Γερακάρης οδήγησε τους οπλισμένους Επτανήσιους στην Πάτρα, κάλεσε και άλλους να ξεσηκωθούν και κράτησε ανοικτό το φαρμακείο του, για να περιποιηθεί τους τραυματίες. Επτανήσιοι από την Κεφαλονιά και τη Ζάκυνθο, ο Διονύσιος Φωκάς Πετράτος και ο Πανάς, τα πλοία των οποίων ήταν αραγμένα στο λιμάνι της Πάτρας, μετέφεραν τα κανόνια των πλοίων τους κοντά στο φρούριο. Ο Λιβαδάς, έμπορος από την Κεφαλονιά, δαπάνησε όλη του την περιουσία για τις «ανάγκες του έθνους»³⁷.

Τα γεγονότα στην Πάτρα είχαν μεγάλη απήχηση στη Ζάκυνθο και κάποιοι κάτοικοι τα υποδέχθηκαν με ενθουσιασμό. Το αποτέλεσμα ήταν ότι «εκατοντάδες από την πόλη και την ύπαιθρο επιβιβάστηκαν σε πλοία χωρίς την άδεια της αστυνομίας» και κάποιοι στην Κεφαλονιά. Η αστυνομία στη Ζάκυνθο θεώρησε το ελληνικό κίνημα ως ληστεία και το αγνόησε. Μόλις ενημερώθηκε για τον πόλεμο στην Πελοπόννησο, η αστυνομία άρχισε να εμποδίζει την επιβίβαση και τοποθέτησε φρουρές και βάρκες που περιπολούσαν τη Ζάκυνθο και την Κεφαλονιά³⁸. Η οθωμανική αντίδραση ήταν σκληρή, αν και σε τοπικό επίπεδο. Το φρούριο της Πάτρας ενισχύθηκε με 800 στρατιώτες, και με βιαιότητες υποχρέωσαν γυναίκες και παιδιά να εγκαταλείψουν την πόλη της Πάτρας και να μεταφερθούν με τα πλοία του Ιωάννη Έλληνα και του Κρενδιρόπουλου, ο οποίος έφερε προμήθειες από τη Ζάκυνθο. Πρόκειται μάλλον για τους πρώτους πρόσφυγες της Επανάστασης. Ο Κ. Δραγόνας από τη Ζάκυνθο ζήτησε από τον Βρετανό τοποτηρητή Ρος άδεια για να φροντίσει τους πρόσφυγες. Τα Επτάνησα, επομένως, αναμείχθηκαν στον πόλεμο από την πρώτη μέρα, κυρίως λόγω της εγγύτητας των περιοχών όπου ξέσπασε η Επανάσταση, εμπλέκοντας έτσι και τη βρετανική πολιτική.

Η Ιόνιος Γερουσία, μόλις έμαθε ότι στην Πελοπόννησο και σε άλλα μέρη της Τουρκίας, όπως τα ονόμαζαν, Επτανήσιοι είχαν πάρει μέρος στην Επανάσταση, δημοσιοποίησαν προκήρυξη, στις 9 Απριλίου. Στη γλώσσα της προκήρυξης, πέρα από τη σημασία που η ίδια η προκήρυξη καθεαυ-

37. Χιώτου, *Ιστορία του Ιονίου Κράτους*, τ. Α', σ. 375. Ο Χιώτης ακολουθεί τη μαρτυρία του Παλαιών Πατρών Γερμανού και τα απομνημονεύματα του Φιλήμονα.

38. Χιώτου, *ό.π.*, σ. 376.

τήν, όπως και το γεγονός ότι προέρχεται από τις αρχές της Επτανήσου και τον πρόεδρο της Γερουσίας, εκ μέρους του αρμοστή, έχει ενδιαφέρον η αναφορά σε «διάφορες επαναστάσεις» στην Πελοπόννησο. Η φράση αυτή μας κάνει να αναρωτηθούμε για την αντίληψη που επικρατούσε για τα γεγονότα αυτά, και επίσης για τη γνωστή γεωγραφική διασπορά του φαινομένου, που γρήγορα ενοποίησαν, αν και όχι ακόμα για την Ιόνιο Γερουσία, οι εξελίξεις και ο συντονισμός που αναγκαστικά καθυστέρησε. Η προκήρυξη είναι ουσιαστικά μια προειδοποίηση: όσοι Επτανήσιοι έπαιρναν μέρος στις «πραγματικές επαναστάσεις ή άλλη εχθρική πράξη» θα έχαναν το δικαίωμα υπεράσπισής τους από τη διοίκηση των νησιών και εκ μέρους των Βρετανών προξένων στους τόπους που βρίσκονταν. Η ειδοποίηση-προειδοποίηση τυπώθηκε στα ελληνικά και ιταλικά³⁹.

Δεν θα σταθώ στις παρατηρήσεις του Π. Χιώτη, πολύ μεταγενέστερες βέβαια, ότι οι Κεφαλονίτες έκριναν τον αγώνα «θρησκευτικό και εθνικό» και ότι «άπαντες ιερωμένοι και λαϊκοί ήθελον συμμερισθώσι τον κοινόν αγώνα». Η αστυνομία της Κεφαλονιάς και ο Άγγλος τοποτηρητής Τράβες θεώρησαν το κίνημα, όπως λέει ο Χιώτης, «ως μικρού λόγου άξιον και εκ των συνειθισμένων κλέπτικων». Ενδιαφέρον έχει όμως και η διάδοση της φήμης ότι «Τούρκοι» έσφαζαν και αιχμαλώτιζαν στη Γλαρέντσα (Κυλλήνη) Επτανήσιους που είχαν περάσει από την Κεφαλονιά και ότι ένα τουρκικό πλοίο μετέφερε κάποιους από τους αιχμαλώτους αυτούς εν πλω προς τη Ζάκυνθο. Σύμφωνα με τον Χιώτη, «χιλιάδες ανθρώπων περιέτρεχον κραυγάζοντες», λέγοντας ότι ήθελαν να περάσουν απέναντι και να εκδικηθούν τους συγγενείς τους και να ελευθερώσουν τους αιχμάλωτους. Πρόκειται για φήμη με εντυπωσιακό αντίκτυπο, η οποία μας υποχρεώνει να σκεφτούμε το ζήτημα του ρόλου που διαδραμάτιζαν οι φήμες στην ιστορία της Επανάστασης και μάλιστα σε κάποιες από τις πιο κρίσιμες στιγμές της.

Η απαγόρευση/προειδοποίηση δεν σταμάτησε το κύμα της έμπρακτης στήριξης στην Επανάσταση από την Κεφαλονιά και τη Ζάκυνθο. Ο Χιώτης δεν αναφέρει Επτανήσιους από άλλα νησιά που στήριξαν με παρόμοιο τρόπο την Επανάσταση, αν και υπήρξαν βέβαια υποστηρικτές και πέραν από τους «Φιλικούς». Μέχρι τα μέσα Απριλίου υπολογίζεται ότι περίπου 6.000 γυναίκες και παιδιά είχαν βρει καταφύγιο από την Πελοπόννησο στη Ζάκυνθο. Ο Άγγλος υγειονόμος Τόμας διέταξε τους πρόσφυγες να εγκαταλείψουν το λαζαρέττο, που ήταν πολύ μικρό για να τους επιτρέψει να επιβιώσουν

39. Χιώτου, *ό.π.*, σ. 377· *Gazetta Ionia*, no. 172, 1821. Ο Χιώτης σημειώνει ότι την προκήρυξη τύπωσε και η εφημερίδα της Βιέννης *Ελληνικός Τηλέγραφος*, αρ. 39 (13 Μαΐου 1821).

έτσι κι αλλιώς. Ο Ιωάννης Βερναρδάκης, ένας από τους ευγενείς του νησιού, προσέφερε χώρο από τα κτήματά του, για να βρουν καταφύγιο οι πρόσφυγες και να περάσουν εκεί την καραντίνα. Τους πρόσφυγες περιποιήθηκαν οι κάτοικοι με πρωτοβουλία της τοπικής κυβέρνησης, όπως φαίνεται και από τον διορισμό τετραμελούς επιτροπής που συγκέντρωσε χιλιάδες τάλιρα από εύπορους Ζακυνθινούς. Με το τέλος της καραντίνας, οι περισσότεροι από τους 7.000 πρόσφυγες μοιράστηκαν στα σπίτια των νησιωτών χωρίς να πληρώνουν νοίκι, αφού μάλλον δεν διέθεταν και πόρους, ενώ κάποιοι άλλοι έμειναν σε κτήρια που εξασφάλισε η επιτροπή και κάποιοι μετακινήθηκαν στην ύπαιθρο και εγκαταστάθηκαν στα χωριά, όπου και επιβίωσαν μέχρι να βρεθούν και πάλι σε θέση να επιστρέψουν, μετά το τέλος του πολέμου. Η ανθρωπιστική αυτή δράση των Ζακυνθινών, με την απαραίτητη κρατική στήριξη, δεν έχει τύχει του ενδιαφέροντος που της αξίζει ούτε και από τους ιστορικούς των Επτανήσων. Μάλιστα, ο Χιώτης παραθέτει εκτενώς από εφημερίδα της Φλωρεντίας, που δημοσίευσε ένα άρθρο χαιρετίζοντας την ευαισθησία των Ζακυνθινών. Το άρθρο περιγράφει το γεγονός της «είδησης» στη Ζάκυνθο τονίζοντας ότι δεν ήταν η πρώτη φορά που Ζακυνθινοί είχαν προσφέρει καταφύγιο σε Μοραίτες. Το νησί της Ζακύνθου είχε προσφέρει κάνει κάτι ανάλογο το 1770, στη διάρκεια των Ορλωφικών, σε όσους έφτασαν εκεί από τον Μοριά, όταν ο πόλεμος και η τότε «επανάσταση» ανάγκασε πολλούς να καταφύγουν εκεί⁴⁰. Είναι το πρώτο επεισόδιο και μια πολύ πιο τοπική εκδοχή της ανθρωπιστικής προσπάθειας και της αλληλεγγύης που συνέχισε υπάρχει στα Επτάνησα ως αντίδραση στην Επανάσταση, ακόμα και από το Ιόνιο Κράτος και ίσως και από τη βρετανική πολιτική, ως απάντηση στην «ανθρωπιστική κρίση», όπως θα λέγαμε σήμερα.

Υπάρχουν διάσπαρτες πληροφορίες για την καταφυγή πολλών οικογενειών των αγωνιστών και ειδικά όσων διέφυγαν από την Έξοδο του Μεσολογίου στο νησάκι ανάμεσα στη Λευκάδα και την Αιτωλία, τον Κάλαμο, που βρισκόταν σε περιοχή ελέγχου των Βρετανών και του προτεκτοράτου τους. Αυτή ήταν η δεύτερη φορά που το άσημο και μικρό αυτό νησάκι αποτέλεσε καταφύγιο για ομάδες προσφύγων από εμπόλεμες περιοχές. Η οικογένεια του Καραϊσκάκη, του Βαρνακιώτη και άλλων οπλαρχηγών βρήκε καταφύγιο στον Κάλαμο, που από την αρχή της Επανάστασης γλύτωσε πολλούς από την οργή του οθωμανικού στρατού. Το νησάκι και οι πρόσφυγες που κατέφυγαν σε αυτό, δημιούργησαν βέβαια και διπλωματικό θέμα μεταξύ των εμπόλεμων και της βρετανικής διοίκησης στα Επτάνησα, καθώς πολλοί Επτανήσιοι

40. Χιώτου, *Ιστορία του Ιονίου Κράτους*, τ. Α', σ. 388, όπου αναφέρεται η *Giornale di Firenze*, no. 76 (26 Ιουλίου 1821).

πέρασαν στην Πελοπόννησο για να πολεμήσουν, ενώ επτανησιακά πλοία εμπορεύονταν με τις οθωμανικές δυνάμεις και με τους πολιορκημένους στο φρούριο της Πάτρας. Οι πρόσφυγες στον Κάλαμο βρίσκονταν σε τέτοια κατάσταση, όντας αποκλεισμένοι μεταξύ τριών εξουσιών, δύο εμπόλεμων και μιας τρίτης που είχε στον έλεγχο της το νησάκι, ώστε, όταν ο Αμερικανός προτεστάντης και αγωνιστής Μίλλερ έφτασε στην Ελλάδα με ανθρωπιστική βοήθεια μερικές εκατοντάδες βαρέλια σιτηρά, αποφάσισε μαζί με τον συμπατριώτη του Howe να στείλουν με ένα επτανησιακό καράβι εκατό βαρέλια στον Βρετανό αξιωματικό διοικητή στον Κάλαμο, όπου είχαν καταφύγει κάποιοι από αυτούς που γλύτωσαν στην Έξοδο του Μεσολογγίου.⁴¹

Ιστορίες της σχέσης των Επτανήσιων με πρόσφυγες, ιδίως των αρματολών της Ρούμελης, που φρόντισαν οι οικογένειές τους να μείνουν μακριά από τις εμπόλεμες περιοχές, έχουν διασωθεί στις πηγές. Το 1823 οι κόρες και η γυναίκα του Στορνάρη βρίσκονταν στην Κεφαλονιά και τα μέλη της οικογένειας τέθηκαν υπό την προστασία του Δημητρίου Δελαδέτσιμα, χάρη στην εμπιστοσύνη του Μαυροκορδάτου προς αυτόν⁴¹. Η διαμάχη του Δελαδέτσιμα με τον Έπαρχο του νησιού Πανταζή Καρούδη οδήγησε στην αιχμαλωσία της οικογένειας, χωρίς να αναφέρονται λεπτομέρειες, και τη μεταφορά της, για λόγους ασφάλειας μάλλον, στον Κάλαμο. Ο Δ. Δελαδέτσιμας ήταν διαχειριστής των ζητημάτων και πιθανόν και των χρημάτων για την περίθαλψη των προσφύγων και έμπιστος του Μαυροκορδάτου. Ήταν ήδη από το 1812 δικαστικός καριέρας και φίλος του Νάπιερ και του Βύρωνα κατά τη διάρκεια της παραμονής του τελευταίου στο νησί της Κεφαλονιάς⁴². Στο σπίτι του Δελαδέτσιμα βρήκαν καταφύγιο καπετάνιοι και φιλέλληνες, καθώς αυτός μαζί με τον Μεταξά ήταν οι δύο πρώτοι φιλικοί στην Κεφαλονιά. Ως φιλικοί και ως ενεργά μέλη που συνέχισαν να παίζουν ρόλο και μετά το ξέσπασμα της Επανάστασης, σε αντίθεση με τους Φιλικούς από τις επαναστατημένες περιοχές, που γρήγορα πέρασαν σε δεύτερη μοίρα ή ανυποληψία, συγκέντρωναν χρήματα και πολεμοφόδια. Σύμφωνα με τον Η. Τσιτσέλη, ο Δ. Δελαδέτσιμας είχε στενές σχέσεις με τον Μαυροκορδάτο, τους αδερφούς Μπότσαρη, τον Δ. Ύψηλάντη, τον Ν. Τζαβέλλα και

41. Όπως αναφέρει η Β. Ράπτη στη μελέτη της για τις οικογενειακές συμμαχίες: βλ. Βάλλια Ράπτη, «Οικογενειακές συμμαχίες και επιγαμίες στα χρόνια της Επανάστασης του 1821», Δημήτρης Δημητρόπουλος, Χρήστος Λούκος, Παναγιώτης Μιχαηλάρης (επιμ.), *Όψεις της Επανάστασης του 1821, Πρακτικά Συνεδρίου, Αθήνα 12 και 13 Ιουνίου 2015*, Αθήνα 2018, σ. 341-356.

42. Ηλίας Α. Τσιτσέλης, *Κεφαλληνιακά Σύμμικτα: Συμβολαί εις την ιστορίαν και λαογραφίαν της νήσου Κεφαλληνίας εις τόμους τρεις*, τ. Α', εν Αθήναις 1904, σ. 104-105.

τον Γ. Καραϊσκάκη. Στη διάρκεια της παραμονής του στη Κεφαλονιά, ο Βύρων είχε συναλλαγές και με τραπεζίτες όπως ο Κοργιαλένιος και ο Καρύδης, και ξόδεψε μεγάλα ποσά για τη διατροφή οικογενειών από το Σούλι και για πρόσφυγες από αλλού. Ο Δελαδέτσιμας μαζί με τους Ζακυνθινούς Καρβελά, Στεφάνου και Δραγώνα και με τον Γεροστάθη είχαν επιφορτιστεί στην Κέρκυρα από την ελληνική κυβέρνηση για τη σύναψη δανείου στα Επτάνησα, ύψους 100.000 διστήλων, όπως αναφέρει ο Χιώτης, εγγυημένα με χρήματα από την Αγγλία⁴³. Η προστασία των προσφύγων, ωστόσο, οφείλεται στα φιλελληνικά αισθήματα και στις αντιλήψεις του Νάπιερ περί φιλανθρωπίας και «ανθρωπιστικής παρέμβασης»: ο Νάπιερ προστάτευσε τους πρόσφυγες στον Κάλαμο και τον Καστό, κυρίως τα γυναικόπαιδα και τους Σουλιώτες που εγκαταστάθηκαν στην Άσσο και υπέφεραν από ασθένειες και φτώχεια⁴⁴. Η προσωπική σχέση και οι διαφορές του Νάπιερ με τους αρμοστές του Ιονίου Κράτους ήρθαν στην επιφάνεια εκκωφαντικά στη διάρκεια της Επανάστασης αλλά δεν αφορούσαν μόνο αυτήν⁴⁵.

Το 1822 ο Βρετανός αξιωματικός Κέντρικ σχολίασε την εμπλοκή των Επτανήσων στην Επανάσταση υποτιμητικά, γράφοντας ότι δρούσαν ως πειρατές και ληστές στις απέναντι ακτές με σχέδια «προδοσίας» προς τη βρετανική κυβέρνηση. Αυτά αφορούσαν πράκτορες που προωθούσαν τη συμμετοχή των Επτανήσιων αναλογικά από κάθε νησί στη σύνοδο που θα γινόταν, όπως πίστευε ο Κέντρικ, στην Τριπολιτσά ως αντιπροσώπων. Για τον λόγο αυτό ο Κέντρικ θεωρούσε τον στρατιωτικό νόμο ως το μόνο μέτρο που θα μπορούσε να σταματήσει την «απειλή» και μετά την εφαρμογή του σταδιακά οι Επτανήσιοι επέστρεψαν «στην υπακοή και το καθήκον»⁴⁶. Γράφοντας πολύ νωρίς, χρονικά, ως προς την εξέλιξη της Επανάστασης, το 1822, ήδη από τον πρόλόγό του ο Κέντρικ, ο οποίος υπηρέτησε το βρετανικό προτεκτοράτο για πολλά χρόνια, συμπεραίνει ότι το μέτρο του στρατιωτικού νόμου είχε επιτυχία. Καταγράφει με κυνισμό τον ενθουσιασμό κάποιων Επτανήσιων να πολεμήσουν, υποστηρίζοντας ότι όσοι πέρασαν οπλισμένοι με μικρές βάρκες φαινομενικά είχαν κίνητρο να βοηθήσουν τους «καταπιεσμένους γείτονές τους» αλλά στην πραγματικότητα κινήθηκαν για να λεηλατήσουν και να επωφεληθούν από την αναρχία και την αταξία που

43. Χιώτου, *Ιστορία του Ιονίου Κράτους*, τ. Α', σ. 509.

44. Ηλίας Α. Τσιτσέλης, *Κεφαλληνιακά Σύμμικτα: Συμβολαί εις την ιστορίαν και λαογραφίαν της νήσου Κεφαλληνίας εις τόμους τρεις*, τ. Β', εν Αθήναις 1960, σ. 585.

45. David W. Wrigley, «Dissension in the Ionian Islands: Colonel Charles James Napier and the Commissioners (1819-1833)», *Balkan Studies* 16/2 (Ιανουάριος 1975), σ. 11-19.

46. Tertius T. C. Kendrick, *The Ionian Islands*, London 1822, preface, σ. ix.

θα βασιλεύει στον Μοριά. Ο Κέντρικ, με το βλέμμα του σύγχρονου και σχε-
 τικά εχθρικού –ούτε καν ουδέτερου– παρατηρητή, σημειώνει απαξιωτικά
 ότι 350-400 Κεφαλονίτες και Ζακυνθινοί αναζητούσαν εύκολο κέρδος, ενώ
 τους είχαν υποσχεθεί ότι θα τους πληρώσουν σε σιτηρά. Όταν δεν κράτησαν
 –ποιοι άραγε;– την υπόσχεσή τους, οι Επτανήσιοι άρχισαν να λεηλατούν
 και γυρίσαν παράνομα στην Κεφαλονιά με τα λάφυρα, από όπου έστελ-
 ναν αρματωμένα πλοία στις ακτές του Μοριά και άρπαζαν πρόβατα και
 γίδια, όποτε έβρισκαν ευκαιρία⁴⁷. Για τους Βρετανούς αξιωματικούς του
 προτεκτοράτου, όπως ο Κέντρικ, αυτή η ανομία ήταν η δικαιολογία για τη
 σκληρή πολιτική του αποπλισμού που επέβαλε ο Μαίτλαντ και ο στρατός,
 τις συλλήψεις και τις διώξεις όσων παρέβαιναν τους όρους της τάξης και
 αμφισβητούσαν έμπρακτα την ουδετερότητα του Ιονίου Κράτους. Το 1837
 ο Βυζάντιος στην ιστορία του για τον ελληνικό στρατό δεν αναφέρει καν τη
 μάχη του Λάλα και τη συμμετοχή των Επτανήσιων με εκστρατευτικό σώμα,
 μέχρι το σημείο της αφήγησης για το 1826 και τη μάχη της Αθήνας. Εκεί ο
 Βυζάντιος αναφέρει ότι οι Επτανήσιοι βρίσκονταν ως ομάδα⁴⁸, ένδειξη ότι
 είχαν καταφέρει με κάποιον τρόπο –άγνωστο με ποια μέσα ακριβώς– να
 παραμείνουν αξιόμαχη και συνεκτική δύναμη. Ο Φιλήμων στο έργο του για
 την Ελληνική Επανάσταση αναφέρει ότι 100 Ζακυνθινοί φύλαγαν τον Πύρ-
 γο το 1821⁴⁹. Ωστόσο, η μάχη του Λάλα αποτελεί ορόσημο για τη συμμετοχή
 των Επτανησίων στον πόλεμο και η ιστορία της αξίζει να ξαναϊδωθεί με τη
 ματιά ενός από τους πρωταγωνιστές της, του Κ. Μεταξά.

Η μάχη του Λάλα και η εθνικοποίηση της ταξικότητας στην αρχή του αγώνα

Ο Ανδρέας Μεταξάς (1790-1860) μετά την άφιξή του στην Πελοπόννησο
 συνδέθηκε με τον Θεόδωρο Κολοκοτρώνη ως πολιτικός του σύμβουλος, καθώς
 ο Κολοκοτρώνης χρειαζόταν κάποιον μορφωμένο και πολιτικά έμπειρο,
 όπως ο Μεταξάς, και αντίστοιχα ο Μεταξάς χρειαζόταν κάποιον στρατιω-
 τικό ηγέτη όπως ο Κολοκοτρώνης⁵⁰. Η επιτροπή της Ζακύνθου, ο κόμης Δι-
 ονύσιος Ρώμας, ο Κωνσταντίνος Δραγόνας και ο Δρ Στέφανος, προώθησαν

47. Kendrick, *ό.π.*, σ. 224-227.

48. Χρήστος Σ. Βυζάντιος, *Ιστορία του τακτικού στρατού της Ελλάδος από της
 πρώτης συστάσεώς του κατά το 1821 μέχρι των 1832*, εν Αθήναις 1837, σ. 80.

49. Ιωάννης Φιλήμων, *Δοκίμιον ιστορικών περί της ελληνικής Επανάστασεως*, τ. Γ',
 εν Αθήναις 1860, σ. 160-161.

50. Petropoulos, *Politics and Statecraft*, σ. 89.

την εκλογή-αποδοχή από την επαναστατική κυβέρνηση του Λεοπόλδου του Σάξ-Κόμπουργκ στον θρόνο. Σύμφωνα με τον αρμοστή Άνταμ, ο Καποδίστριας και οι «Ορλεανιστές», οι υποστηρικτές του δούκα του Νεμούρ, ήταν οι υποψήφιοι της Ρωσίας και της Γαλλίας αντίστοιχα. Η δραστηριότητα της επιτροπής της Ζακύνθου, βέβαια, κορυφώθηκε με την προετοιμασία και υποβολή, το 1825, της πράξης υποτέλειας, όπως έχει μείνει γνωστή, την προσπάθεια δηλαδή να τεθεί η Ελλάδα υπό την προστασία της Βρετανίας, το σχέδιο με την πιθανότερη ευνοϊκή κατάληξη για την Επανάσταση⁵¹.

Οι πρόσφατες μελέτες των πολεμικών γεγονότων προσφέρουν καλύτερη εικόνα της διαπραγματεύσεως που συχνά προηγήθηκε της παράδοσης ή της κατάληψης μιας πόλης, με πιο γνωστή αυτήν της Τριπολιτσάς⁵². Λιγότερο γνωστή είναι η κατάληψη της κωμόπολης του Λάλα. Τα απομνημονεύματα του Κωνσταντίνου Μεταξά δίνουν μια εξαιρετικά καθαρή εικόνα για την οργάνωση και συμμετοχή των Επτανήσιων, αλλά και την πρώτη οργάνωση του Επτανησιακού σώματος, περίπου 500 ανδρών, κυρίως από την Κεφαλονιά και τη Ζάκυνθο. Αν και ο Μ. Μαζάουερ τον χαρακτηρίζει ως «έναν καλά εκπαιδευμένο νέο 29 ετών με τάση για αυτοπροβολή»⁵³, τα απομνημονεύματά του για αυτήν την πρώτη περίοδο της Επανάστασης προσφέρουν μια σχετικά μετριοπαθή αφήγηση. Ο Κ. Μεταξάς στα απομνημονεύματά του γράφει ότι έμαθε για την οργάνωση του αγώνα από την επίσκεψη του Λευκάδιου Αθ. Πολίτη, στις αρχές του 1821, και ότι επρόκειτο να ξεσπάσει η Επανάσταση. Ενδεικτικό της συνωμοτικότητας αλλά και της ευρύτατης απήχησης που είχε τις παραμονές της επανάστασης η Φιλική Εταιρεία, ο Κ. Μεταξάς αποκάλυψε στον αδερφό του Μαρίνο, μόλις τον Μάρτιο του 1821, την ένταξή του σε αυτήν και αυτός του απάντησε ότι το γνώριζε. Τότε μόνο ο Κ. Μεταξάς ενθουσιάστηκε και άρχισε να ορκίζει συγγενείς, με ρίσκο βέβαια, ωστόσο όλοι υποσχέθηκαν να βοηθήσουν τους επαναστατημένους Πελοποννήσιους, όπως γράφει ο ίδιος⁵⁴. Όσον αφορά το πρώτο σώμα Κεφαλονιτών, ο Κ. Μεταξάς γράφει ότι ο Ευάγγελος Πανάς, ένας από τους Κεφαλονίτες εμποροπλοιάρχους που είχαν μνηθεί στην Εταιρεία πριν από καιρό, αναχώρησε με εκατό «οπλοφόρους και δύο κανόνια» για την Πελοπόννησο, τους οποίους όπλισε με δικά του χρήματα.

51. Petropoulos, *ό.π.*, σ. 98-99.

52. Mark Mazower, *The Greek Revolution. 1821 and the Making of Modern Europe*, New York 2021.

53. Mazower, *ό.π.*, σ. 159.

54. Κωνσταντίνος Μεταξάς, *Ιστορικά απομνημονεύματα εκ της ελληνικής επαναστάσεως*, εν Αθήναις 1878, σ. 19.

Μαζί τους ήταν και οι αδερφοί Φωκά, Αναστάσιος και Γεράσιμος, που διέθεσαν το πλοίο τους για να μεταφέρει –δεν αναφέρεται αν ήταν για ένα ταξίδι ή για περισσότερα– τους άνδρες του Πανά και για να πολεμήσουν με αυτό μαζί με τον στολίσκο των Γαλαξιδιωτών. Εκτός από αυτούς ο Μεταξάς γράφει ότι οι οπλοφόροι που συγκεντρώθηκαν, ήταν περισσότεροι από 1.500 και σχεδιάστηκε να μεταφερθούν με ένα μεγάλο και με μικρότερα πλοία από ένα λιμάνι απέναντι από το Ληξούρι, για να παραλάβουν όσους βρίσκονταν εκεί και να περάσουν και από αλλού στο νησί για τους υπόλοιπους. Η αφήγηση της προετοιμασίας για τη συμμετοχή στην Επανάσταση, την οποία καταγράφει ο Κ. Μεταξάς, δείχνει τις δυσκολίες που αντιμετώπισαν οι ηγέτες της εξέγερσης και μάλλον όχι μόνο στην Κεφαλονιά. Την τελευταία στιγμή οι περισσότεροι από τους «αρχηγούς» των χωρικών φαίνεται ότι άλλαξαν γνώμη και δεν εμφανίστηκαν, αλλά τότε ο Κ. Μεταξάς και οι δικόι του, εφόσον είχαν ήδη εκθεθεί, αποφάσισαν να πλεύσουν από το Ληξούρι. Αγκυροβόλησε στον Άγιο Σώστη, όρμο που βρίσκεται στο δυτικό μέρος του νησιού, τρεις ώρες από το Αργοστόλι, για να συναντήσει την αδελφή του Ιωάννα, η οποία μόλις ενημερώθηκε για τη μεταστροφή των «συνεταίρων», αποφάσισε να παρακινήσει όσους χωρικούς μπορούσε. Η σπάνια αυτή συμμετοχή μιας γυναίκας στην προετοιμασία της Επανάστασης –καθώς δεν επιτρεπόταν σε γυναίκες να γίνουν μέλη της Φιλικής Εταιρείας– δείχνει και την τοπική τουλάχιστον επιρροή που είχαν τα μέλη της οικογένειας Μεταξά. Η Ιωάννα κατάφερε να πείσει περίπου 30 καλά οπλισμένους χωρικούς σε μια μόνο μέρα. Το παράδειγμά τους ακολούθησαν και άλλοι, μέχρι που συγκεντρώθηκαν 270 στον Άγιο Σώστη και άλλοι 90 στη Σκάλα.

Ενδιαφέρον έχει και το σχόλιο του Κ. Μεταξά για τις βρετανικές αρχές. Ο τοποτηρητής του νησιού Travers γνώριζε απόλυτα τις κινήσεις αυτές, ίσως όχι όλες, αλλά έκρινε ότι λόγω της αδύναμης στρατιωτικής φρουράς και του ενθουσιασμού των ντόπιων έκρινε ορθά να μην προσπαθήσει να τους σταματήσει. Μάλιστα, ο Travers προσκάλεσε τον Μεταξά και τον προειδοποίησε ότι εκστρατεύοντας θα εξέθετε όλη την οικογένειά του και την περιουσία του. Γνωρίζοντας την αδυναμία του Travers να κάνει οτιδήποτε, ο Μεταξάς, για να μην καθυστερήσει άλλο, ζήτησε αστυνομική άδεια για Ζάκυνθο, «ην μειδιών ο Travers μοι έδωσεν»⁵⁵. Τελικά αποβιβάστηκαν στη Γλαρέντζα (Κυλλήνη), στις αρχές Μαΐου. Στην περίπτωση των αδελφών Μεταξά και των Κεφαλονιτών (περίπου 500 άνδρες, δηλαδή σημαντική δύναμη), αντα-

55. Μεταξάς, *ό.π.*, σ. 23-24.

νακλάται ο ενθουσιασμός με τον οποίο υποδέχτηκαν και αντέδρασαν πολλοί Επτανήσιοι το ξέσπασμα της Επανάστασης⁵⁶. Μερικές φορές αξίζει να σταθούμε στην πλοκή των γεγονότων, για να καταλάβουμε τα κίνητρα και τις αντιδράσεις των πρωταγωνιστών. Οι αδελφοί Μεταξά και ο μικρός στρατός τους αποβιβάστηκαν στην Ηλεία, κοντά στις εκβολές του ποταμού Αλφειού, και αμέσως προχώρησαν προς την ενδοχώρα, όπου συνάντησαν μετά από λίγο ένα σώμα Λαλαίων, Αλβανών μουσουλμάνων της περιοχής. Ο Κ. Μεταξάς γράφει ότι οι Κεφαλονίτες ήταν περίπου 460, είχαν στη διάθεσή τους τέσσερα κανόνια και σε σύνολο 900 στρατιωτών (οι υπόλοιποι του Σισίνη, Αρκάδιο υπό τον Μέλλιο και ντόπιοι από τον Πύργο και την Ηλεία) κατόρθωσαν μετά από πεντάωρη μάχη να αναγκάσουν τους Λαλαίους να υποχωρήσουν με βαριές απώλειες. Πρόκειται για την πρώτη αντιπαράθεση που δείχνει με πολύ απτό τρόπο τι σήμαινε για τους ανθρώπους αυτούς η φράση «ξέσπασε η Επανάσταση». Οι Λαλαίοι βρήκαν καταφύγιο στο φρούριο της Πάτρας, όπου για τα επόμενα οκτώ χρόνια παρέμεναν εκεί να το υπερασπίζονται. Ο Κ. Μεταξάς και οι άνδρες του κατέλαβαν το χωριό Λάλα· ήταν η πρώτη νίκη Επτανήσιων στην Επανάσταση. Το πρόβλημα των πηγών φαίνεται και στην αναφορά του Comstock, που αναφέρει διπλάσιο αριθμό Ιόνιων (1.200) και περίπου 4.000 «Ελλήνων» στον Λάλα⁵⁷. Οι αδελφοί Ανδρέας και Κωνσταντίνος Μεταξάς αποτελούν δύο από τους 192, όπως αναφέρεται στο πρόσφατο λήμμα του Λεξικού για την ιστορία της Επανάστασης, για τα Ιόνια Νησιά, οι οποίοι εγκαταστάθηκαν στην Ελλάδα μετά την Επανάσταση και στελέχωσαν τη διοίκηση του κράτους. Κάποιοι από αυτούς, όπως ο Ανδρέας και ο συγγενής του Κ. Μεταξάς υπηρέτησαν ως ανώτεροι διοικητές, ο Κωνσταντίνος στη δυτική Στερεά, όπου διαπραγματεύτηκε με τους Οθωμανούς το ζήτημα του καθορισμού των συνόρων στον Σπερχειό ποταμό⁵⁸. Σύμφωνα με τον Κ. Μεταξά πάντως, η δύναμή τους, μαζί με κάποιους Ζακυνθινούς δεν ξεπερνούσε τους 500 άνδρες. Τονίζει, μάλιστα, την πειθαρχία και την τάξη που επικρατούσε στο στρατόπεδο των Κεφαλονιτών, «πρωτοφανής εις Ελληνικόν στρατόπεδον» και είχε προκαλέσει την καλύτερη εντύπωση και στους υπόλοιπους. Η πειθαρχία επεκτεινόταν,

56. Samuel Gridley Howe, *An Historical Sketch of the Greek Revolution*, New York 1828², σ. 45-46.

57. John Lee Comstock, *History of the Greek Revolution. Compiled from Official Documents of the Greek Government. Sketches of the War in Greece*, by Philip James Green and the Recent Publications of Mr. Blaquiery, Mr. Humphrey, Mr. Emerson, Count Pecchio, Rt. Hon. Col. Stanhope, The Modern Traveller, and Other Authentic Sources, New York 1828, σ. 163.

58. Angelomatis-Tsougarakis, «Ionian Islands», σ. 229.

βέβαια, και στην αντιμετώπιση των προδοτών· όταν συνέλαβαν, χάρη στην επιφυλακή τους, έναν Πυργιώτη που έμπαινε λαθραία στο στρατόπεδο και μεταβίβαζε στους Λαλαίους πληροφορίες για τα σχέδια των Ελλήνων, έγινε γενικό συμβούλιο με τους Πελοποννήσιους αρχηγούς και αποφασίστηκε η εκτέλεσή του. «Το παράδειγμα τούτο ωφέλησε μεγάλως εις το μέλλον»⁵⁹.

Αξιοσημείωτη είναι η σύνταξη επιστολής προς τους Λαλαίους, την οποία υπέγραψαν οι «Αρχηγοί Κεφαλλήνων και Ζακυνθίων» και επίσης η απάντηση των Λαλαίων. Εκτός από την παραδοχή του Κ. Μεταξά ότι την επιστολή υπογράφει κάποιος «Μιχαήλ» Ύψηλάντης, η επιστολή περιείχε την ψευδή «ενημέρωση» ότι ο Ύψηλάντης «εκυρίευσε όλην την Βλαχίαν, την Μολδαβίαν και την Κωνσταντινούπολη και τα άλλα μέρη της Ανατολής». Οι «αρχηγοί των Κεφαλλήνων και Ζακυνθίων εις εσάς τους Ευγενείς Αγάδες και λοιπούς Αρχηγούς των Λαλαίων» προτείνουν να υπογράψουν συνθήκη ειρήνης, «καθώς υπαγορεύουν οι νόμοι όλοι της Ευρώπης και συνοδευόμεθα από ένα ιδίον του συγγενή [του Αλ. Ύψηλάντη]»⁶⁰. Μάλιστα, σε περίπτωση που οι αρχηγοί των Λαλαίων αρνούσαν την προτεινόμενη μεσολάβηση, οι Επτανήσιοι τους προειδοποιούσαν ότι ήταν έτοιμοι να βοηθήσουν «τους εχθρούς σας Μωραΐτας και διά του πυρός και της σπάθης να σας χαλάσωμεν». Ο απεσταλμένος, μάλιστα, των Επτανήσιων φιλοξενήθηκε από τους Λαλαίους «τον επεριποιήθησαν» και έστειλαν με αυτόν απάντηση και «ίνα αποδείξωσιν ότι έχουσιν αφθονίαν τροφίμων και όλα των τα αναγκαία, δύο άρτους καθαρώτατους, έν γλύκισμα (ραβανί) και έν καλάθι κεράσια». Την επόμενη μέρα έφτασε στο στρατόπεδο των Επτανήσιων και του υποτιθέμενου Μιχαήλ Ύψηλάντη ο Μπέικος Κεχαγιάς, «ηλικίας 35 ετών, ανήρ πνευματώδης και Τούρκος αγέρωχος», ο οποίος ζήτησε να πάει στα οχυρώματα, αλλά αυτό του το αρνήθηκαν για λόγους ασφαλείας. Η απάντηση, γραπτή, που κόμιζε ο Κεχαγιάς έχει επίσης ενδιαφέρον για το πώς αντιλαμβάνονταν, ή δήλωναν ότι αντιλαμβάνονταν τουλάχιστον, οι Λαλαίοι την παρουσία ενός επαναστατικού στρατού έξω από τον τόπο τους: «Μας εφάνησαν παράδοξα όσα προς ημάς εγράψατε. Η Επτάνησος υπόκειται εις τους Άγγλους, οι Τούρκοι πόλεμον με τους Άγγλους δεν έχουν, αλλά μάλιστα φιλικαί σχέσεις τούς συνδέουν με αυτούς, επομένως διαστάζομεν να πιστεώσωμεν όσα περί εκστρατείας Επτανήσων εγράψατε, καθώς δεν πιστεύομεν και όσα λέγετε περί της γενικής επαναστάσεως των Ελλήνων και την καταστροφήν της Τουρκίας. Και αν ο θεός εσήκωσε τον νουν των ραγιαδών Μωραΐτων και επαναστάτησαν, σεις οι Επτανήσιοι δεν πρέπει να

59. Μεταξάς, *Ιστορικά απομνημονεύματα*, σ. 29.

60. Μεταξάς, *ό.π.*, σ. 32.

λαμβάνετε μέρος με αυτούς, σας συμβουλευόμεν λοιπόν να τραβιχθήτε»⁶¹. Έχει ενδιαφέρον το επιχείρημα για την κατάσταση και την πολιτική ταυτότητα των Επτανήσιων, η οποία δεν δικαιολογούσε για τους Λαλαίους την παρουσία τους εκεί, αλλά και τη δυσπιστία που εκφράζουν οι Λαλαίοι για τους ισχυρισμούς των Επτανήσιων περί «καταστροφής της Τουρκίας», οι οποίοι ήταν τόσο εξωφρενικοί που δεν ήταν δυνατό να γίνουν πιστευτοί.

Ας προσέξουμε τώρα την αποστασιοποίηση τόσο των Επτανήσιων από τους Μοραΐτες στην επιστολή τους όσο και τη διαφοροποίηση των Επτανήσιων από τους Πελοποννήσιους, που διακρίνουν οι Λαλαίοι. Ο Κ. Μεταξάς προσθέτει, μάλιστα, ότι ο απεσταλμένος των Λαλαίων θύμισε στους δύο Μεταξάδες ότι «αυτοί οι Λαλαίοι έσωσαν εις αρχαίον τινά πόλεμον δύο εκ των προγόνων μας, οίτινες λαβόντες μέρος εις την τότε επανάστασιν ότε οι Τούρκοι κατέστρεψαν το στρατόπεδόν των, κατέφυγαν παρά τοις Λαλαίοις, οίτινες τους εδέχθησαν και τους εσυνόδευσαν εις Νεόκαστρον, όπου επεβιβάσθησαν επί των Ρωσσικών πλοίων, και ότι ήτον αγνωμοσύνης ίδιον εμείς οι απόγονοι αυτών να ενωθώμεν μετά των Ραγιαδών ίνα τους πολεμήσωμεν». Η αναφορά σε ένα κοινό παρελθόν συνεργασίας και αλληλεγγύης σε ανάλογες δύσκολες στιγμές είχε ίσως στόχο να ξεπεράσει τον δεσμό που διαπίστωναν οι Λαλαίοι ότι είχε δημιουργηθεί μεταξύ των Επτανήσιων και των Μοραϊτών, πιθανότατα κατά την εξέγερση των Ορλωφικών, όταν οι Κεφαλονίτες που πέρασαν στην Ηλεία, πέτυχαν προσωρινές νίκες, πριν αποσυρθούν στο νησί τους.

Ο ερχομός του Γιουσούφ πασά από την Πάτρα ανακούφισε τους αμυνόμενους Λαλαίους και ανάγκασε τους Επτανήσιους να συνεννοηθούν με τη Γερουσία που βρισκόταν στη Στεμνίτσα. Οι Πετρόμπεης, Βρεσθένης, Κρεβαττάς και άλλοι ανταποκρίθηκαν άμεσα και έστειλαν επικουρικό σώμα αλλά και τη φρουρά τους, συνολικά 1.000 επιπλέον «οπλοφόρους». Μέχρι να φτάσει ο Μεταξάς με το επικουρικό σώμα, οι Λαλαίοι και ο Γιουσούφ πασάς με τον στρατό του αναχώρησαν για την Πάτρα. Όταν ο Μεταξάς μπήκε στον έρημο Λάλα, συνειδητοποίησε ότι κάποια από τα 900 περίπου σπίτια ήταν υψηλοί πύργοι και θα ήταν δύσκολο να κυριευθούν. Μάλιστα, μετά τη λεηλασία κάποιων σπιτιών, για να βρουν ό,τι άφησαν οι Λαλαίοι φεύγοντας, «μετά ταύτα διά του πυρός κατεστρέψαμεν την μεγάλην ταύτην κωμόπολιν»⁶². Είναι από τις σπάνιες περιπτώσεις που μαθαίνουμε με ποιον τρόπο μια ολόκληρη κοινότητα μουσουλμάνων Αλβανών εξαναγκάστηκε να καταφύγει στην προσφυγιά. Ενώ πλέον υπάρχουν μελέτες για τις προ-επαναστατικές σχέσεις μεταξύ Κολοκοτρώνη

61. Μεταξάς, *ό.π.*, σ. 34.

62. Μεταξάς, *ό.π.*, σ. 42.

και Αλβανών στην Πελοπόννησο ή μεταξύ Ρουμελιωτών αρματολών και Οθωμανών, η περίπτωση των Επτανήσιων στον Λάλα, ως απόσπασμα του στρατού της Επανάστασης, δείχνει πώς ανασυγκροτήθηκαν στη διάρκεια της Επανάστασης οι ταυτότητες των επαναστατημένων αλλά και των πιστών στην οθωμανική εξουσία μουσουλμάνων, όπως οι Λαλαίοι.

Μόλις ο Γιουσούφ πασάς πήρε την επιστολή των Επτανήσιων στα χέρια του, την παρέδωσε στον Άγγλο πρόξενο στην Πάτρα Γκρην και αυτός την έστειλε στον Μαίτλαντ. Ο Κ. Μεταξάς ισχυρίζεται ότι με βάση την επιστολή αυτή ο Βρετανός αρμοστής δημοσίευσε την προκήρυξη με την οποία αποκηρύχθηκαν οι αρχηγοί των Επτανήσιων που είχαν υπογράψει την επιστολή προς τους Λαλαίους, στερώντας από αυτούς τα πολιτικά δικαιώματα και την περιουσία τους. Η διαταγή εφαρμόστηκε εναντίον του Μεταξά, σημαντική όμως είναι και η προκήρυξη της 18^{ης} Ιουλίου 1821, όπως συνήθως αναφέρεται. Ωστόσο, η απαγόρευση του Μαίτλαντ ήρθε αμέσως μετά την έκρηξη της Επανάστασης, στις 9 Απριλίου 1821. Στις 7 Μαΐου ο Μαίτλαντ διέταξε τους Επτανήσιους να σεβαστούν τον οθωμανικό αποκλεισμό του Μοριά, για όσο αυτός θα μπορούσε να εφαρμοστεί, διαταγή που είχε σχετική απήχηση, καθώς πολύ γρήγορα τα ελληνικά πλοία απέκτησαν κυριαρχία στις θάλασσες. Ενώ, ωστόσο, η πολιτική του Ιονίου Κράτους παρουσιάζεται να ακολουθήσε τη βρετανική πολιτική στο ζήτημα της ουδετερότητας, θέτοντας σε αμηχανία την κυβέρνηση και τον αρμοστή Άνταμ, όταν υπογράφηκε το Πρωτόκολλο της Αγίας Πετρούπολης (4 Απριλίου 1824), τελικά αναγκάστηκε να το εφαρμόσει⁶³. Η αυτονομία πολιτικής του Άνταμ πάντως μέχρι και μετά τη συνθήκη του Λονδίνου (6 Ιουλίου 1827) είναι δεδομένη.

*Η πειθαρχημένη ουδετερότητα*⁶⁴

Ο πιο σημαντικός ίσως λόγος για τη σχετικά πειθαρχημένη αντίδραση των Επτανήσιων στο ξέσπασμα της Επανάστασης –και ιδίως στη διάρκειά της– είναι η επαμφοτερίζουσα στάση των βρετανικών/ιονικών αρχών και οι δυνατότητες που παρείχε σε Επτανήσιους να διατηρήσουν ή να επεκτείνουν τις δυνατότητες πλουτισμού ή τουλάχιστον εξασφάλισης του εισοδήματός τους. Η γειννίαση με τον χώρο της Επανάστασης, ωστόσο, δεν σημαίνει ότι υπήρχε πάντα καθαρή εικόνα για το τι συνέβαινε στην απέ-

63. David W. Wrigley, «The Ionian Islands and the Advent of the Greek State (1827-1833)», *Balkan Studies* 19 (1978), σ. 413-426.

64. Η αναφορά είναι στο έργο του Αγγελοδιονύση Δεμπόπου, *Η πειθαρχική προσηγορία. Από τους αγώνες του λαού της Κεφαλονιάς*, Αργοστόλι 1985.

ναντι ηπειρωτική χώρα. Κάποιες ειδήσεις για την Επανάσταση μερικές φορές παραπλανούσαν υπέρ των επαναστατημένων, για να προκαλέσουν συμπάθεια και στήριξη στα Επτάνησα και αλλού. Ο Βαφιόπουλος από τη Ζάκυνθο διορίστηκε διοικητής της Κορίνθου μετά την κατάληψη της πόλης και κυκλοφορούσε με ρωσική στολή, ενθαρρύνοντας έτσι τις φήμες που ακόμα δεν είχαν εξαλειφθεί, ότι ήταν ένας από τους απεσταλμένους του τσάρου. Ένας συνδυασμός ενθουσιασμού και ψευδών ειδήσεων στη Ζάκυνθο, φήμες που διαδόθηκαν από έναν καπετάνιο ότι η Πόλη είχε πέσει στους χριστιανούς, έβγαλε εκατοντάδες στους δρόμους της Ζακύνθου, που πανηγύριζαν και απαιτούσαν από τον καθολικό και τον ορθόδοξο επίσκοπο να γιορτάσουν μαζί τους. Η βρετανική φρουρά επιχείρησε να διαλύσει το πλήθος, αλλά η έγκαιρη παρέμβαση ενός γιατρού που ζήτησε να μην επέμβουν οι στρατιώτες, απέτρεψε μεγαλύτερης έκτασης ταραχές. Στην Κέρκυρα ζούσαν πολλοί Σουλιώτες, στους οποίους ο Μαίτλαντ απαγόρευε να περάσουν στην Ήπειρο. Το Μαντούκι, το φτωχικό προάστιο της πόλης, όπου ζούσαν οι περισσότεροι πρόσφυγες από την Πάργα και το Σούλι, έγινε το επίκεντρο της μεταφοράς όσων τόλμησαν να περάσουν στις περιοχές που ξέσπασε η Επανάσταση. Ένας από τους πιο σημαντικούς νόμους της πρώτης περιόδου του Ιονίου Κράτους, που ταυτίζεται με την αρμοστέια του Μαίτλαντ, ήταν η πράξη που αναγνώριζε το δικαίωμα της ιθαγένειας (*diritto di cittadinanza*) με πιστοποιητικό γέννησης που να βεβαίωνε ότι είχε κάποιος γεννηθεί στην Πάργα⁶⁵. Στις αρχές του 1821 η Εκτελεστική Αστυνομία κατέγραφε κάποιους από τους πρόσφυγες της Πάργας και δήλωσε ότι 743 οικογένειες ζούσαν στο Μαντούκι⁶⁶.

Ένα από τα πιο γνωστά περιστατικά που δείχνουν τη σημασία που είχαν οι διαπροσωπικές σχέσεις, αφορά τον Μαίτλαντ, ο οποίος τον Μάιο του 1822 ενήργησε για την απελευθέρωση της οικογένειας του Χουρσίτ με μεσολάβηση του προξένου στην Πρέβεζα⁶⁷. Αυτές οι προσωπικές σχέσεις, από τα δώρα του Αλή πασά στον Μαίτλαντ, τα οποία σκανδάλισαν (σχε-

65. Atto di Parlamento, no. XIV, Seconda Sessione, Primo Parlamento, 22/5/1819 (Κοργιαλένειος Βιβλιοθήκη), Αργοστόλι, Κεφαλονιά.

66. ΓΑΚ – Αρχεία Νομού Κέρκυρας, Εκτελεστική Αστυνομία, φ. 22, υποφ. 44, 25/2/1821, «Catalogo degli Parghi abitanti a Manduchio» Sakis Gekas, «“Thalassovioti” – Living off the Sea: the Corfu suburb of Manduki in the Nineteenth Century», Anthony Hirst, Patrick Sammon (επιμ.), *The Ionian Islands. Aspects of their History and Culture*, New-castle-upon-Tyne 2014, σ. 178-201.

67. Şükrü H. Ilıcak, *Those Infidel Greeks*, τ. 1, Leiden – Boston 2021, έγγραφο 575/268, 12 Μαΐου 1822, σ. 319.

τικά και προσωρινά) κάποιους στο Λονδίνο και τη Βουλή των Κοινοτήτων, μέχρι την ιστορία της ανταλλαγής και απελευθέρωσης της οικογένειας του Χουρσίτ, θυμίζουν εμφατικά τη γκριζα ζώνη που καταλάμβαναν πρόσωπα και πράγματα την περίοδο της Επανάστασης. Σε περισσότερο πολιτικό επίπεδο και πέρα από προσωπικές επιλογές και σχέσεις, σύμφωνα με τον Ντίξον ο Μαίτλαντ επιθυμούσε να κρατήσει υπό έλεγχο τον «επτανησιακό πατριωτισμό». Ο Μαίτλαντ υπηρέτησε τη βρετανική πολιτική ανάλογα με τις δικές του προτεραιότητες, σύμφωνα με τις οποίες η Πάργα αποτελούσε αχρείαστο πονοκέφαλο και οι συνέπειές της ήταν η αρνητική δημοσιότητα για το προτεκτοράτο αλλά και οι απρόβλεπτες κοινωνικές συνέπειες, μετά την άφιξη των Παργινών προσφύγων στην Κέρκυρα⁶⁸.

Αυτές οι συνέπειες αφορούσαν τον πληθυσμό συνολικά, όχι μόνο κάποιες ομάδες, όπως οι πρόσφυγες της Πάργας. Όταν τον Οκτώβρη του 1821 κάποιιοι Οθωμανοί που βρήκαν καταφύγιο στα Κύθηρα, σφαγιάστηκαν, ο Μαίτλαντ έγινε έξαλλος. Διέταξε την εκτέλεση των Κυθήριων που κρίθηκαν υπεύθυνοι και κατέστρεψε τα σπίτια τους. Δύο μέρες αργότερα, κάποιιοι κάτοικοι στη Ζάκυνθο επιτέθηκαν σε ένα αλγερινό μπρίκι που έπεσε σε ξέρα, επιτέθηκαν στους επιβάτες και πυροβόλησαν το βρετανικό απόσπασμα που προσπάθησε να σταματήσει τους Ζακυνθινούς. Πέντε Ζακυνθινοί εκτελέστηκαν για αυτό το επεισόδιο. Ο Μαίτλαντ κήρυξε στρατιωτικό νόμο, η Ζάκυνθος αφοπλίστηκε και η πολιτική του Μαίτλαντ και αργότερα του Άνταμ στράφηκε προς την τήρηση ίσων αποστάσεων, χωρίς να λείπουν και οι κινήσεις υποστήριξης οθωμανικών πλοίων και στρατευμάτων που βρίσκονταν υπό πολιορκία, όπως στην Πάτρα. Ο Ντίξον, μάλιστα, υποστηρίζει ότι με πρωτοβουλία του Μαίτλαντ το νησάκι Κάλαμος ορίστηκε ως καταφύγιο για τους πρόσφυγες⁶⁹.

Είναι πιθανό το επεισόδιο της Ζακύνθου να προσέφερε στον Μαίτλαντ την αφορμή να διατάξει τον αφοπλισμό των Επτανησίων, όπως εξάλλου αποκαλύπτει και η αλληλογραφία που εναπόκειται στα οθωμανικά αρχεία. Η κυβέρνηση έστειλε τον Άνταμ με δύο φρεγάτες να καταστείλουν την «επανάσταση» στη Ζάκυνθο. Στις 20 Οκτωβρίου 1821 αποβιβάστηκαν τα στρατεύματα. Τα πλοία έστρεψαν τα κανόνια τους προς την πόλη, τα στρατεύματα την περικύκλωσαν και ο Άνταμ διέταξε τον αφοπλισμό των κατοίκων και τη σύλληψη όσων κατηγορήθηκαν ότι πυροβόλησαν εναντίον των Βρετανών στην παραλία του Ύψόλιθου· αυτοί δικάστηκαν στη συνέ-

68. C. Willis Dixon, *The Colonial Administration of Sir Thomas Maitland*, New York 1969, σ. 211.

69. Dixon, *ό.π.*, σ. 212-213.

χεια από στρατοδικείο. Υπάρχει κάτι συμβολικά τελετουργικό στην αφήγηση του αφοπλισμού, καθώς αφαίρεσε από τους κατοίκους της Ζακύνθου τη δυνατότητα να διεκδικήσουν βίαια αλλαγή πολιτικής για οποιοδήποτε ζήτημα, όσοι βέβαια το επιθυμούσαν. Οι κάτοικοι έφεραν τα όπλα τους στην κεντρική πλατεία, από όπου τα συγκέντρωσαν Βρετανοί στρατιώτες και Επτανήσιοι υπάλληλοι. Ακολούθησαν φυλακίσεις στο κάστρο κάποιων Ζακυνθινών που είχαν στηρίξει τον Φλαμπουριάρη το 1819 υπογράφοντας το υπόμνημά του προς τον βασιλιά του Ηνωμένου Βασιλείου. Ο Π. Χιώτης συμπεραίνει ότι ο σκοπός του Άνταμ ήταν με τη μαζική σύλληψη και εγκλεισμό να αποκλείσει την κλιμάκωση της διαμαρτυρίας και τη σύνδεση της επανησιακής αντιπολίτευσης στον Μαίτλαντ και στη βρετανική πολιτική με το εθνικό ζήτημα της Επανάστασης⁷⁰. Ο βρετανικός στρατός συνέχισε τον αφοπλισμό της υπαίθρου, εγχείρημα ακόμα περισσότερο φορτισμένο και δύσκολο. Με την εξαίρεση δύο χωριών που αντιστάθηκαν προσωρινά, οι κάτοικοι των υπόλοιπων παρέδωσαν τον οπλισμό τους. Ο Π. Χιώτης γράφει για περίπου 50.000 όπλα, έναν πολύ μεγάλο αριθμό και για αυτό δύσκολα πιστευτό. Πρόκειται βέβαια για ένα σύνολο όπλων που περιλάμβαναν πυροβόλα, πιστόλια, τουφέκια αλλά και μαχαίρια, κάποια (μάλλον λίγα) με «ασημένα και διαμαντένια κοσμήματα». Το στρατοδικείο που ακολούθησε, συνοψίζει την ουσία της αποικιακής απόδοσης της δικαιοσύνης. Οι κάτοικοι κλήθηκαν να παρακολουθήσουν και η κρεμάλα είχε ήδη ετοιμαστεί. Ο Άνταμ προσωπικά προέδρευσε του δικαστηρίου και διεύθυνε τη δίκη μαζί με έναν ταγματάρχη, ένα λοχαγό, έναν υπολοχαγό, ένα δεκανέα και ένα στρατιώτη. Ο εισαγγελέας Γεννηματάς υπηρέτησε ως μεταφραστής. Πέντε χωρικοί καταδικάστηκαν σε απαγχονισμό, ενώ ένας παπάς απαλλάχθηκε την τελευταία στιγμή, όταν ο επίσκοπος Γκαρζώνης συμβούλευσε τον Άνταμ ότι ο απαγχονισμός ενός ιερέα θα δημιουργούσε χειρίστη εντύπωση⁷¹.

Ο Π. Χιώτης παρουσιάζει με ζωηρά χρώματα τον τρόπο που επέβαλε η βρετανική αρχή για δεκαπέντε μέρες. Η πόλη έμοιαζε ερημωμένη, ακόμα και οι εκκλησίες παρέμειναν κλειστές, οι δε νεκροί μεταφέρονταν ήσυχα στο νεκροταφείο χωρίς εκκλησιαστική τελετή. Δεν επιτρέπταν στους συγγενείς να θάψουν τους απαγχονισμένους, καθώς, σε μια πρακτική που θυμίζει την κατάπνιξη της εξέγερσης στη Λευκάδα, τα σώματα των απαγχονισμένων αλείφθηκαν με πίσσα και τοποθετήθηκαν φηλά μέσα σε κλουβιά στην κορυφή του όρους Προφήτης Ηλίας για χρόνια, μια απόλυτα εξευτελιστική τιμωρία. Μετά από μερικές μέρες ο Μαίτλαντ έφτασε στο

70. Χιώτου, *Ιστορία του Ιονίου Κράτους*, τ. Α', σ. 424.

71. Χιώτου, *ό.π.*, σ. 426.

νησί και απελευθέρωσε κάποιους κρατούμενους, όπως τον Ιούλιο Δομεν-γίνη και τον γιατρό Π. Στέφανο, παραδεχόμενος ότι η φυλάκισή τους ήταν αντισυνταγματική. Από τη Ζάκυνθο ο Μαίτλαντ προκήρυξε την περίφημη –και τόσο δύσκολο να επιβληθεί– ουδετερότητα, κίνηση που αυτόματα «αναβάθμισε» τους εξεγερμένους από «ραγιάδες» σε εμπόλεμους, ακόμα κι αν υπήρχε μεγάλη απόσταση μέχρι τη σχεδόν ισότιμη αναγνώρισή τους ως εμπόλεμου «λαού». Αντίστοιχα μέτρα με αυτά της Ζακύνθου πήρε και ο τοποτηρητής των Κυθίων και επέβαλε την ίδια απάνθρωπη ποινή μετά τον απαγχονισμό δύο χωρικών ως υπεύθυνων, όταν συνέβη ανάλογο περιστατικό, και μάλιστα πιο βίαιο, με πολλά θύματα, περίπου πενήντα μουσουλμάνους, άντρες, γυναίκες και παιδιά, που είχαν διαφύγει από την Πελοπόννησο και κατευθύνονταν προς την Κρήτη⁷².

Ενώ τα γεγονότα στη Ζάκυνθο και τα Κύθηρα το 1821 αναφέρονται συ-χνά για να υπογραμμίσουν την «εχθρική» στάση των βρετανικών αρχών του Ιονίου Κράτους προς τους Επτανήσιους υποστηρικτές της Επανάστα-σης, λίγοι ιστορικοί αναζητούν στοιχεία για τα επόμενα χρόνια μέχρι και το τέλος της Επανάστασης, όταν η βρετανική πολιτική, άρα και η στάση του Ιονίου Κράτους, πέρασε από διάφορες φάσεις. Εκτός από τη σκληρή –για πολλούς Επτανήσιους– καθημερινότητα που άφηνε λίγα περιθώρια δραστηριοποίησης στον αγώνα, η δράση των επιτροπών σε Κέρκυρα και Ζάκυνθο, κυρίως, αποτελεί την πιο έμπρακτη στήριξη. Θα πρέπει να το-νίσουμε, επίσης, ότι καθώς η βρετανική πολιτική μεταστράφηκε, μειώθηκε η ανάγκη για συνωμοτικές ή και υπονομευτικές κινήσεις των Επτανήσιων κατά των βρετανικών δυνάμεων προστασίας. Αυτή η μεταστροφή, ωστόσο, πέρασε μέσα από μια περίοδο επαμφοτερίζουσας στάσης που δεν έδινε πά-ντα περιθώρια αισιοδοξίας για μια πιο υποστηρικτική βρετανική πολιτική.

Τον Ιανουάριο του 1822 συγκρούστηκαν ελληνικά πλοία με οθωμανι-κά –κυρίως αλγερινά– στο Ιόνιο πέλαγος. Τα πλοία των Οθωμανών δια-σκορπίστηκαν και βρήκαν καταφύγιο προς τη Ζάκυνθο. Όταν τα ελληνικά πλοία κυνήγησαν μια οθωμανική κορβέτα και τέσσερα μπρίκια που έπλε-αν προς τα βόρεια, είδαν με έκπληξη ένα βρετανικό πολεμικό να τους κλείνει τη δίοδο προς το κανάλι της Κέρκυρας. Όταν ρώτησαν για ποιο λόγο είχαν επιτρέψει στα τουρκικά πλοία να περάσουν και όχι στα δικά τους, αντιμετώπισαν την ψυχρή άρνηση του Βρετανού αξιωματικού. Ο Έλ-ληνας πλοίαρχος έστειλε το πλοίο *Τερψιχόρη* στην Κέρκυρα με επιστολή διαμαρτυρίας. Όταν το πλοίο έφτασε στο λιμάνι», κατασχέθηκε, η σημαία

72. Χιώτου, *ό.π.*, σ. 428.

του κατέβηκε με τη βία και ο καπετάνιος και το πλήρωμα τέθηκαν υπό περιορισμό με την κατηγορία ότι κάποιοι Έλληνες ναυτικοί είχαν κλέψει μερικά πρόβατα στη Λευκάδα παλαιότερα. Ο Howe αμφιβάλει για το κατά πόσο αυτό ήταν αποτέλεσμα μιας ανθελληνικής πολιτικής ή παράδειγμα υπερβάλλοντα ζήλου του υπεύθυνου Βρετανού αξιωματικού⁷³. Πάντως το περιστατικό δείχνει τη λεπτή θέση και την αποφασιστικότητα των βρετανικών αρχών κατά τους πρώτους ακόμα μήνες της Επανάστασης. Όταν η ελληνική επαναστατική κυβέρνηση ζήτησε την επιστροφή του πλοίου, ο Μαίτλαντ απάντησε με νόημα: «Η Εξοχότης του έλαβε μόλις επιστολές από άτομα που ονομάζουν τους εαυτούς τους Κυβέρνηση της Ελλάδας, από έναν αγγελοφόρο που βρίσκεται εδώ στο λιμάνι. Η Εξοχότης του είναι εντελώς ανίδη για την ύπαρξη μιας προσωρινής κυβέρνησης της Ελλάδας και επομένως δεν μπορεί να αναγνωρίσει κάποιον τέτοιον απεσταλμένο». Στη συνέχεια ο Μαίτλαντ ήταν πιο σαφής, εξήγησε τους λόγους για τους οποίους ήταν αναγκασμένος να διατηρήσει «την πιο αυστηρή ουδετερότητα» και απάντησε σε κάποια αποσπάσματα των επιστολών, υπονοώντας ότι θα μπορούσε και να μην είχε απαντήσει καθόλου. Αρνήθηκε, ωστόσο, να εμπλακεί σε αλληλογραφία με «οποιαδήποτε ονομαστική δύναμη την οποία δεν γνωρίζει» και διευκρίνισε ότι «κανένα πλοίο που θα αυτοαποκαλούνταν ελληνικό και με σημαία άγνωστη δεν θα επιτρεπόταν να γίνει δεκτό σε βρετανικά λιμάνια», ενδεικτικό του τρόπου με τον οποίο σκεφτόταν ο Βρετανός αρμοστής για τα λιμάνια των Επτανήσων, που δεν ήταν βέβαια βρετανικά με την τυπική έννοια⁷⁴.

Άλλο ένα περιστατικό δείχνει τη λεπτή ισορροπία που επέβαλε η γειννίαση των Επτανήσων με τον χώρο της Επανάστασης. Στις 22 Φεβρουαρίου 1822 ο οθωμανικός στόλος αγκυροβόλησε στη Ζάκυνθο. Μετά από ναυμαχίες στον Κορινθιακό κόλπο, δύο πλοία προσπάθησαν να βρουν καταφύγιο στη Ζάκυνθο και έπεσαν σε ξέρες. Κάποια άλλα κατάφεραν να ξεφύγουν από τα ελληνικά πλοία και σχεδόν έπεσαν πάνω σε αγγλικά και αυστριακά πλοία που βρίσκονταν στο λιμάνι. Σε μια κίνηση μάλλον απελπισίας, τα οθωμανικά πλοία, οι καπετάνιοι των οποίων είχαν προφανώς άγνοια των διπλωματικών ισορροπιών, απείλησαν να βομβαρδίσουν την πόλη αν δεν τους παρείχαν καταφύγιο. Την επόμενη μέρα ένα αγγλικό πλοίο κατέπλευσε στο Κατάκολο, για να εξηγήσει στους εξοργισμένους Έλληνες τους λόγους για τους οποίους το Ιόνιο Κράτος είχε προσφέρει προστασία στα οθωμανικά πλοία, παραβιάζοντας έτσι την ουδετερότητα.

73. Howe, *An Historical Sketch*, σ. 97.

74. Howe, *ό.π.*, σ. 98.

Η δικαιολογία ήταν ότι έπρεπε να προστατεύσουν τα πλοία αυτά από μια καταιγίδα. Ο Πέτρος Μερκάτης, απεσταλμένος του Βρετανού τοποτηρητή, υποστήριξε, μάλιστα, ότι στα «ιόνια χωρικά ύδατα» απαγορευόταν αυστηρά η πολεμική σύγκρουση. Ο ελληνικός στόλος κατέπλευσε στο Μεσολόγγι και ο οθωμανικός δραπέτευσε στην Αλεξάνδρεια⁷⁵. Θα ήταν ενδιαφέρον αν υπήρχε ένας ορισμός του τι συνιστούσε χωρικά ύδατα το 1822, αλλά από τέτοια περιστατικά φαίνεται ότι και πριν τη μεταστροφή της πολιτικής τους οι Βρετανοί με διάφορους τρόπους δήλωναν την ουδετερότητά τους ως ευελιξία και επιείκεια απέναντι σε παραβάσεις τέτοιου είδους: επιδεικνύοντας έναν ρεαλισμό, μάλλον απαραίτητο λόγω της γεωγραφίας της Επανάστασης, οι Βρετανοί επιχείρησαν να διατηρήσουν μια όσο το δυνατόν όχι ουδέτερη αλλά μάλλον επαμφοτερίζουσα στάση.

Το «φαινόμενο» της ουδετερότητας παρατήρησαν και σύγχρονοι ιστοριογράφοι της Επανάστασης. Οι πρόσφυγες στον Κάλαμο αναζητούσαν διαφυγή μετά την καταστροφική ήττα στο Πέτα. Με δεδομένο ότι όσοι είχαν βρει καταφύγιο στον Κάλαμο ήταν κυρίως ηλικιωμένοι άνδρες, γυναίκες και παιδιά, «κάποιες από τις ωραιότερες γυναίκες από την Άρτα και τα Γιάννινα», δεν θεωρήθηκε ότι παραβίαζαν την ουδετερότητα. Ο Blaquiere καταγράφει ότι ένας Βρετανός αξιωματικός πήγε να τους διώξει, με αποτέλεσμα να βρεθούν σε απελπιστική κατάσταση: η Ακαρνανία ήταν στα χέρια των Τούρκων και λεηλατημένη, επομένως τους περίμενε σίγουρος θάνατος⁷⁶. Από την κάποιες φορές ανεξέλεγκτη οργή των Οθωμανών δεν γλύτωσαν ούτε οι Ιόνιοι πολίτες και τα καράβια τους. Τον Αύγουστο του 1823, μετά τον θάνατο του Μάρκου Μπότσαρη, ο οθωμανικός στόλος επέβαλε αποκλεισμό στο Ιόνιο πολιορκώντας το Μεσολόγγι. Πλοία με ιονική σημαία έγιναν έρμαια της ασυδοσίας, όπως ένα καράβι που είχε την ατυχία να πέσει πάνω σε οθωμανικά πλοία που το πήραν στην Πρέβεζα. Αν και τα έγγραφα του καραβιού δεν επέτρεπαν κάποια αμφισβήτηση, ο Γιουσουφ πασάς κράμασε τους έξι επιβάτες του λίγα μέτρα από την πόρτα του Άγγλου προξένου Μέγερ⁷⁷.

Τον Αύγουστο του 1823 η κατάσταση ήταν πολύ διαφορετική. Στις 11 Ιουλίου ο ναυτικός γενικός διοικητής του στόλου της Μεσογείου έφτασε στην Κέρκυρα με το βαριά οπλισμένο *Rochester* και αναχώρησε δύο μέρες μετά με άλλα τρία πολεμικά που ήταν αγκυροβολημένα στην Κέρκυρα.

75. Χιώτου, *Ιστορία του Ιονίου Κράτους*, τ. Α', σ. 435-436.

76. Edward Blaquiere, *The Greek Revolution. Its Origin and Progress. Together with Some Remarks on the Religion, National Character, &c. of the Greeks*, London 1824, σ. 235-236.

77. Blaquiere, *ό.π.*, σ. 273-274.

Αποστολή του ήταν να περιορίσει τις κινήσεις του τουρκικού στόλου στο Ιόνιο, αν όχι να τον αναγκάσει να μην πλέει καθόλου στα νερά του Ιονίου, και να επιπλήξει τον καπουδάν πασά στην Πάτρα για την παραβίαση των όρων της ουδετερότητας⁷⁸. Η εμφατική αυτή παρέμβαση είχε στόχο να υπερασπιστεί και τα συμφέροντα των Επτανήσιων που δήλωναν ανήσυχοι και εξοργισμένοι από τις επιθέσεις τουρκικών πλοίων εναντίον τους. Όπως αναφέρει ένα άρθρο της εφημερίδας *Times*, επρόκειτο ουσιαστικά για καθεστώς μερικού αποκλεισμού. Η αποδοκιμασία αυτή των βρετανικών αρχών προς την οθωμανική παραβίαση της ουδετερότητάς τους, όπως την είδαν, ήταν απευθείας πολιτική απόφαση και πιστωνόταν στην πολιτική του Κάνινγκ. Η μεταστροφή, επομένως, της βρετανικής πολιτικής, παρά τις παλινδρομήσεις της, μετατράπηκε από διπλωματική απόφαση σε πρακτική επιβολή σχετικά γρήγορα, ωστόσο από την αρχή η στάση των Βρετανών του Ιονίου Κράτους άφηγε περιθώρια διαπραγματεύσεως και αναγνώρισης της ουδετερότητας. Η ουδετερότητα τελικά δεν σήμαινε την απραξία αλλά τις συχνά δύσκολες να ερμηνευτούν βρετανικές στρατιωτικές ενέργειες που περιλάμβαναν ταυτόχρονα την προστασία οθωμανικών πλοίων αλλά και την προστασία των προσφύγων στον Κάλαμο.

Η δύσκολη ισορροπία της «αδύνατης», όπως τη χαρακτήρισε ο Ρίγκλεϊ, ουδετερότητας, συνεχίστηκε και το 1824. Όταν η ελληνική κυβέρνηση επέτρεψε την επίθεση σε πλοία που μετέφεραν οθωμανικά στρατεύματα και προμήθειες, θεωρώντας τα πειρατικά, η κυβέρνηση του Ιονίου Κράτους απαίτησε την ανάκληση της διαταγής, την οποία η ελληνική κυβέρνηση αγνόησε. Όταν σάλπαραν οι βρετανικές φρεγάτες από την Κέρκυρα και τη Ζάκυνθο, γαλλική εφημερίδα χαρακτήρισε θλιβερή τη μέρα που «Τούρκοι, Αιγύπτιοι, Αλγερίνοι και Τυνήσιοι» θα απολάμβαναν να βλέπουν χριστιανούς να επιτίθενται «σε αδερφούς χριστιανούς». Το γεγονός δεν πέρασε απαρατήρητο από τις εφημερίδες των Ηνωμένων Πολιτειών, οι οποίες με καθυστέρηση μερικών μηνών κατέγραψαν το «διπλωματικό επεισόδιο»⁷⁹. Η πράξη της 8^{ης} Ιουνίου 1824 της ελληνικής κυβέρνησης εξουσιοδότησε καταδρομικά να επιτεθούν και να ληστεύουν ευρωπαϊκά πλοία που θα μετέφεραν προμήθειες και πολεμοφόδια –στρατιώτες ήταν αδύνατο, καθώς αυτά ταξίδευαν με νηοπομπή– στα οθωμανικά φρούρια που τελούσαν υπό πολιορκία ή αποκλεισμό. Οι διαταγές που έλαβε ο αρμοστής Άνταμ από το Λονδίνο περιλάμβαναν και την καταδρομή των ελληνικών πλοίων από τα βρετανικά πολεμικά, όπου τα έβρισκαν, εφόσον η πράξη της ελληνικής κυ-

78. *The Times*, 21 Αυγούστου 1823 (σ. 2, στήλ. b).

79. *American watchman and Delaware advertiser*, 26 Νοεμβρίου 1824, Image 2.

βέρνησης συνέχιζε να ισχύει. Η αντίδραση της ελληνικής κυβέρνησης ήταν άμεση και προσδιορίστηκε με επεξηγηματική δήλωση που εξαιρούσε από τη διαταγή τις επιθέσεις σε όλα τα ουδέτερα πλοία που δεν μετέφεραν οθωμανικά στρατεύματα. Στο τέλος η διαταγή της ελληνικής κυβέρνησης αλλοιώθηκε ακόμα περισσότερο μένοντας ουσιαστικά κενή περιεχομένου, καθώς απαγόρευε επιθέσεις σε πλοία εκτός από όσα μετέφεραν οθωμανικά στρατεύματα ή προορίζονταν για κάποιο τουρκικό λιμάνι⁸⁰. Πρόκειται για ένα ακόμη παράδειγμα διαπραγματεύσεως που απαιτούσε η πολιτική της διατήρησης της εξισορροπητικής ουδετερότητας του Ιονίου Κράτους.

Η αλληλογραφία μεταξύ Μαίτλαντ και Οθωμανών δεν ήταν προσβάσιμη μέχρι πρόσφατα. Η δημοσίευση εκατοντάδων εγγράφων της οθωμανικής διοίκησης αποκαλύπτει άγνωστες μέχρι τώρα πτυχές της ιστορίας της Επανάστασης. Μια επιστολή με ημερομηνία 3 Ιουνίου 1821 από την οθωμανική διοίκηση προς τον Χουρσίτ πασά αναφέρει ότι έλαβαν ενημέρωση από την Κέρκυρα και από τον καπουδάν πασά ότι είχαν κυκλοφορήσει στα Επτάνησα έγγραφα από τον «προδότη Αλέξανδρο [Ύψηλάντη]». Το παλάτι πρότεινε στον Χουρσίτ να λάβει βοήθεια από τους Αλβανούς Μουσταφά πασά από τη Σκόδρα και από τον Ισμαήλ πασά, για να καλύψει τις ανάγκες του⁸¹. Την επόμενη μέρα, νέα επιστολή προς τον Χουρσίτ πασά τον ενημερώνει ότι ο «Βρετανός στρατηγός στην Κέρκυρα», ο Μαίτλαντ δηλαδή, έγραψε στον καπουδάν πασά ότι οι «ραγιάδες» στη Ζάκυνθο, την Κεφαλονιά, τη Λευκάδα και τα άλλα Επτάνησα, «που είναι υπό βρετανική προστασία πρόκειται σύντομα να εξεγερθούν». Η εκτίμηση του Μαίτλαντ, όπως τουλάχιστον τη μεταφέρει ο Οθωμανός πρόξενος στην Κέρκυρα, δείχνει την πραγματική ανησυχία του Μαίτλαντ και των Βρετανών συνολικά: «Ο στρατηγός δήλωσε ότι περιμένει Βρετανούς ναυτικούς και στρατιώτες πεζικού, ώστε να αποτρέψουν την εξέγερση στα νησιά. Παρόμοια, ο Οθωμανός πρόξενος που ήταν πριν στην Κέρκυρα, σημείωσε στην επιστολή του ότι οι ραγιάδες της Κεφαλονιάς γέμισαν τέσσερα πλοία και ενώθηκαν με τους άπιστους της Ύδρας και των Σπετσών»⁸². Η στάση αυτή επιβεβαιώνει άλλες κινήσεις του βρετανοϊονικού προτεκτοράτου και εξηγεί την κήρυξη στρατιωτικού νόμου στα Επτάνησα για πολλά χρόνια.

Οι Οθωμανοί ενημερώνονταν επίσης για τους πρόσφυγες στα Επτάνησα από το Μεσολόγγι και τη γύρω περιοχή πιστεύοντας ότι δεν είχαν μείνει «ραγιάδες» στην περιοχή. Μάλιστα, η επιστολή του σουλτάνου προς

80. Howe, *An Historical Sketch*, σ. 196-197.

81. Ilıcak, *Those Infidel Greeks*, τ. 1, έγγραφο 573/16, σ. 39.

82. Ilıcak, *ό.π.*, έγγραφο 573/220, σ. 108.

τον Μεχμέτ Ρεσίτ πασά (Κιουταχί) εκδηλώνει την ανησυχία ότι το ζήτημα μπορούσε να προκαλέσει προβλήματα στο μέλλον και ότι ο Βρετανός πρεσβευτής στην Κωνσταντινούπολη θα έπρεπε να ενημερωθεί, για να βρει τρόπους να «καταλαγιάσουν τα πράγματα». Η φυγή των «ραγιάδων» ήταν λόγος ανησυχίας, καθώς η κατάσταση δεν έμενε χωρίς προβλήματα και απαιτούσε μια λύση. Οι Οθωμανοί έγραφαν στον Βρετανό πρέσβη ότι «είναι κοινός κανόνας ότι τα φιλικά κράτη δεν δέχονται ούτε προστατεύουν τους αντάρτες ή τους πρόσφυγες του άλλου» και του έλεγαν να παρακινήσει τους Βρετανούς στην Κέρκυρα «να μην δεχτούν αυτούς τους φυγάδες Έλληνες ληστές στα βρετανικά νησιά» και επίσης «να γράψει στον στρατηγό της Κέρκυρας σχετικά με το ζήτημα»⁸³. Η επιστολή κλείνει με την παραίνεση προς τον Κιουταχί να βρει τρόπους και να παρακινήσει τους Βρετανούς αξιωματούχους εκεί να κλείσουν το ζήτημα με τους πρόσφυγες, ένδειξη ότι οι Οθωμανοί ακόμα και το 1825 ζητούσαν την παρέμβαση των Βρετανών για τις εξελίξεις στην περιοχή. Μάλιστα, τον Οκτώβριο της ίδιας χρονιάς, σε ειδική επιστολή προς τον Κιουταχί, στις 15 Οκτωβρίου 1825, η Πύλη σημειώνει ότι σε προηγούμενη επιστολή ο Κιουταχί είχε ενημερώσει ότι «Έλληνες ληστές που δραπέτευσαν από το Μεσολόγγι και από άλλα μέρη στον Κάλαμο και σε άλλα βρετανικά νησιά» είχαν βρει εκεί καταφύγιο. Οι Βρετανοί αξιωματούχοι καλωσόρισαν και προστάτευσαν αυτούς τους «Έλληνες ληστές», υποστηρίζοντάς τους με χρήματα και στρατιωτικό εξοπλισμό. Οι διοικητές των Επτανήσων υποστήριξαν ότι είχαν οδηγίες να δεχτούν προσωρινά (και στον Κάλαμο) οποιονδήποτε από τα εμπόλεμα μέρη βρισκόταν σε άμεσο κίνδυνο. Σύμφωνα με το υπόμνημα των Άγγλων, κάποιοι από τους πρόσφυγες όντως επέστρεψαν στους τόπους τους μετά την αποκατάσταση της ειρήνης, αλλά θα ξαναέβρισκαν εκεί καταφύγιο σε περίπτωση πολέμου. Τέλος, στο υπόμνημα υποστηρίζεται ότι όσοι βρισκόνταν ήδη στα νησιά, είχαν καταφύγει εκεί εξαιτίας της ανέχειάς τους και επεδίωκαν να επιστρέψουν στις πατρίδες τους μόλις αποκαθίστατο η ειρήνη και η τάξη, και ότι οι Βρετανοί αξιωματούχοι τους αποδέχονταν και τους προστάτευαν μόνο για ανθρωπιστικούς λόγους και ανέφεραν επίσης ότι παρείχαν προστασία τόσο σε χριστιανούς όσο και σε μουσουλμάνους⁸⁴.

Καθώς το πρώτο υπόμνημα προς τον πρέσβη απέτυχε να δώσει ικανοποιητική απάντηση, οι Οθωμανοί ακολούθησαν στέλνοντας δεύτερη επιστολή και ενημέρωσαν τον Μεχμέτ Αλή και τον Ιμπραήμ πασά, «Κυβερνήτη του

83. Ilıcak, *ό.π.*, έγγραφο 580/181, 22 Απριλίου 1825, σ. 820.

84. Ilıcak, *ό.π.*, έγγραφο 581/90, 15 Οκτωβρίου 1825, σ. 876-877.

Μοριά» για τη βρετανική πολιτική. Κάποιες από τις επιστολές αυτές δείχνουν την εξαιρετική δυσκολία των Οθωμανών, σε αυτό το επίπεδο τουλάχιστον, να αντιληφθούν τις αλλαγές που είχαν συντελεστεί ακόμα και λίγα χρόνια πριν. Τον Ιανουάριο του 1826 ο κυβερνήτης της Ρούμελης αναφέρει ότι «φυγάδες ληστές» γίνονταν δεκτοί στα «βρετανικά νησιά» και προκάλεσε τη διαμαρτυρία των οθωμανικών αρχών, για μία ακόμη φορά, με σημείωμα-απαίτηση να αποτρέπουν τέτοιες «ανεπιθύμητες καταστάσεις», τονίζοντας ότι η δυνατότητα πολλών Ρουμελιωτών να βρουν καταφύγιο στα Επτάνησα από το Μεσολόγγι και γειτονικές πόλεις υπονόμωσε τις σχέσεις του Οθωμανικού Κράτους και της Μεγάλης Βρετανίας. Οι Οθωμανοί προχώρησαν σε πολλά υπομνήματα και τελικά ο Βρετανός πρέσβης απάντησε υποστηρίζοντας ότι το «Βρετανικό Κράτος ήταν ουδέτερο και ότι αισθήματα αδελφοσύνης εξηγούν το καταφύγιο που έδιναν στους πρόσφυγες στα βρετανικά νησιά». Για την Πύλη και τους Οθωμανούς όμως επρόκειτο «για ξεκάθαρη ομολογία της βρετανικής βοήθειας προς τους Έλληνες»⁸⁵.

Οι Οθωμανοί έστειλαν και νέο υπόμνημα ζητώντας «διευκρινίσεις» και η επιμονή αυτή υποδηλώνει τη σημασία που έδιναν στο ζήτημα. Ο Οθωμανός αξιωματούχος, μάλιστα, τόνισε πόσο σημαντική ήταν η παρέμβαση του Αυστριακού πρέσβη στην Κωνσταντινούπολη, ο οποίος ζητούσε και αυτός εξηγήσεις από τη βρετανική κυβέρνηση. Στη συνέχεια η βρετανική κυβέρνηση δημοσίευσε προκήρυξη, βάσει της οποίας διέκοπτε προσωρινά την παροχή στρατιωτικής βοήθειας στους «ληστές». Η προκήρυξη αυτή ήταν προγενέστερη του τρίτου και πιο απαιτητικού υπομνήματος προς τη βρετανική κυβέρνηση. Την απάντηση σε αυτό το υπόμνημα την περίμεναν οι Οθωμανοί, αν και η αναφορά του Οθωμανού διοικητή της Ρούμελης τους επέτρεπε να έχουν ήδη μια ιδέα. Σύμφωνα, λοιπόν, με την «ανάκριση στους αιχμαλώτους που συνέλαβαν στον δρόμο από το Ναύπλιο προς το Μεσολόγγι, οι Βρετανοί έμποροι είχαν συγκεντρώσει 200.000 πουγκιά γρόσια για να παραδώσουν στους άπιστους αντάρτες στον Μοριά και εκεί γύρω, σε τριμηνιαίες δόσεις 10.000 γροσίων η καθεμία. Η Εξοχήτητά του [ο Κιουταχής] ανέφερε ότι είχε κατάσχει 1.200 πουγκιά με γρόσια, που μετέφεραν οι αιχμάλωτοι ως πρώτη δόση, για να καλύψουν τους μισθούς των άπιστων στο Μεσολόγγι». Ο Οθωμανός αξιωματούχος, μάλιστα, καλούσε τον διοικητή της Ρούμελης να εμποδίσει αυτή τη «βρετανική βοήθεια», ενημερώνοντάς τον μάλιστα με το τρίτο, σημαντικό υπόμνημα προς τον Βρετανό πρέσβη, και παραθέτοντας τα εξής ερωτήματα που θα

85. Ilıcak, *ό.π.*, έγγραφο 582/39, 5 Ιανουαρίου 1826, σ. 898.

έπρεπε να διερευνήσει ο Χοσρέφ πασάς, ο μεγάλος ναύαρχος: «είχαν συγκεντρώσει Βρετανοί έμποροι 200.000 πουγκιά άσπρα ως βοήθεια στους ληστές πριν τη δημοσίευση της Βρετανικής προκήρυξης; Μεταφέρθηκε η πρώτη δόση των 10.000 στο Ναύπλιο, ξανά πριν την προκήρυξη; Επιπρόσθετα, δεν θα δώσουν οι Βρετανοί οικονομική βοήθεια, καθώς η προκήρυξη ρητά απαγόρευε κάποια στρατιωτική βοήθεια;»⁸⁶. Έναν μήνα μετά, σε νέα επιστολή προς τον κυβερνήτη της Ρούμελης, τον Κιουταχή, οι Οθωμανοί αξιωματούχοι της Κωνσταντινούπολης τον ενημερώνουν, όπως και τον ναύαρχο, ότι «Άγγλοι έμποροι» είχαν συγκεντρώσει 200.000 πουγκιά. Ο Κιουταχής είχε ήδη ενημερώσει τον Βρετανό «στρατηγό» της Κέρκυρας να μη δεχθεί τους πρόσφυγες «που δραπέτευαν στον Κάλαμο» και ζητούσε να επιστρέψουν πίσω.

Επίλογος. Οι τύχες κάποιων επαναστατημένων Επτανήσιων μετά την Επανάσταση

Πολύ καιρό μετά την Επανάσταση, το 1850, η Βουλή δημοσίευσε έναν κατάλογο των απόμαχων που λάμβαναν συντάξεις και βοηθήματα για τη συμβολή τους στην Επανάσταση ο κατάλογος αυτός περιλαμβάνει και κάποιους Επτανήσιους. Ο Σπυρίδων Αρματάς από τη Λευκάδα έπαιρνε 32 δραχμές τον μήνα, περισσότερο από τον μέσο όρο της σύνταξης των υπόλοιπων 500 απόμαχων περίπου, που καταγράφονται, καθώς είχε τυφλωθεί σε μία από τις μάχες. Ο Σπύρος Κρασακόπουλος έπαιρνε 12 δραχμές τον μήνα έχοντας χάσει το αριστερό του χέρι στη Σάμο το 1830, υπενθύμιση ότι πολλοί μαχητές συνέχισαν να υπηρετούν στον οργανωμένο πλέον στρατό, ακόμα και μετά το τέλος της Επανάστασης. Ο Αντώνιος Ιγγλέσης, «ταξίαρχος», έπαιρνε 18 δραχμές, καθώς είχε κριθεί με μόνιμη αναπηρία. Ο Ρήγας Ζερβός από την Κεφαλονιά έπαιρνε 12 δραχμές τον μήνα ως ανταμοιβή για τη συμμετοχή του στην Επανάσταση με δικά του έξοδα και για πολλαπλά τραύματα που υπέστη, έχοντας χάσει και την όρασή του από το αριστερό μάτι. Συνολικά καταγράφονται δεκατρείς Επτανήσιοι στον κατάλογο των 479 απόμαχων που ζούσαν ακόμα το 1850 και λάμβαναν ένα μηνιαίο ποσό. Κάποιοι Επτανήσιοι βέβαια δεν γύρισαν ποτέ στο νησί τους, όχι λόγω της δίωξης και του στρατιωτικού νόμου. Αξίζει να αναφερθούν εδώ κάποιοι και ως υπενθύμιση της απόλυτης θυσίας των Επτανήσιων, ώστε

86. Ilıcak, ό.π., έγγραφο 582/39, 5 Ιανουαρίου 1826, σ. 898-899.

να μην εξαντλείται το ενδιαφέρον των ιστορικών και του ευρύτερου κοινού στην αρχή της Επανάστασης. Ένας δεύτερος κατάλογος περιλαμβάνει 2.052 χήρες και ορφανά που λάμβαναν συντάξεις λόγω του θανάτου του συζύγου και πατέρα κάποιων στη διάρκεια της Επανάστασης. Η Μαριγώ Λιβαδίτισσα από την Κεφαλονιά λάμβανε 20 δραχμές για τον θάνατο του συζύγου της, «τυμπανιστή», στη μάχη της Χίου. Η Αιμιλία Κονοφάου από την Κέρκυρα λάμβανε 48 δραχμές λόγω του θανάτου του συζύγου της Ν. Κονοφάου, ιατροχειρουργού, στο Μεσολόγγι το 1826. Πολλά ήταν τα θύματα από την Κεφαλονιά, όπως φαίνεται από αυτήν την ενδεικτική πηγή. Η Αναστούλα Μαζαράκη, επίσης από την Κεφαλονιά, λάμβανε μόλις 8 δραχμές λόγω του θανάτου του συζύγου της Ν. Μαζαράκη, στρατιώτη, που σκοτώθηκε στον Πειραιά στη μάχη εναντίου του Κιουταχλή. Η Μαρία Καραγιάννη από την Κεφαλονιά έπαιρνε 20 δραχμές για τον θάνατο του συζύγου της Π. Καραγιάννη, έπαρχου, αξίωμα που υπηρέτησε σε διάφορες περιοχές, και σκοτώθηκε στην Τροιζήνα το 1827. Η Μαρία Μπέλου από τη Λευκάδα έχασε τον γιο της Ευστ. Κουμπάρο, στρατιώτη, στην πολιορκία του Μεσολογγίου, το 1826, και έπαιρνε 8 δραχμές. Η Τρισεύγενη Πλαγιώτα από την Ιθάκη έπαιρνε 10 δραχμές, καθώς έχασε τον σύζυγό της Θιακοδημήτριο, καπετάνιο 500 ανδρών, που υπηρέτησε υπό τις διαταγές του Μαυροκορδάτου στη μάχη του Πέτα. Η Αρετούσα Πανά, τέλος, από τον Κεφαλονιά έπαιρνε 24 δραχμές τον μήνα, καθώς έχασε τον σύζυγό της Ευ. Πανά, υποστράτηγο, που πολέμησε σε διάφορες μάχες και σκοτώθηκε το 1825. Οι οικογένειες αυτές των απόμαχων ζούσαν πιθανότατα στο ελληνικό Βασίλειο⁸⁷. Ακόμα λιγότερα γνωρίζουμε για τους Επτανήσιους που επέστρεψαν μετά την αμνηστία που δόθηκε και το τέλος του στρατιωτικού νόμου, στις αρχές της δεκαετίας του 1830. Πρόκειται για τις ιστορίες των Επτανήσιων που επέστρεψαν και, αν διερευνηθεί η δράση τους, μπορεί να αναδειχτεί ίσως ακόμη πιο φανερά η «εθνικοποίηση της ταξικότητας».

Η καταγραφή μιας ιστορίας που πραγματεύεται την αλληλεπίδραση των Επτανήσιων με την Επανάσταση, σε όλες τις πτυχές της και στη διάρκεια της, θα πρέπει να τονίζει, εκτός από τη συμμετοχή των Επτανήσιων, τη συμβολή και την απόλυτη θυσία κάποιων από αυτούς, και την παράλληλη ιστορία των άλλων, των πολλών Επτανήσιων που δεν διακινδύνευσαν την καθημερινότητά τους για να πάρουν μέρος στον αγώνα. Οι πηγές είναι

87. Για τον κατάλογο του 1850 και την ανάλυση των πληροφοριών του, βλ. Σάκης Γκέκας, *Απόμαχοι. Οι αγωνιστές της Επανάστασης του 1821 στο Οθωμικό Κράτος*, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών / Ινστιτούτο Ιστορικών Ερευνών, Ιστορική Βιβλιοθήκη 1821, Αθήνα 2022 (υπό έκδοση).

πολλές, αλλά ας αναφερθούμε σε μία από αυτές, ενός ξένου παρατηρητή που συνοψίζει εύστοχα την κατάσταση εν μέσω της Επανάστασης: όταν ο Έμερσον το 1825, μετά από λίγο καιρό που βρέθηκε στην Πελοπόννησο, έφτασε στη Ζάκυνθο, την χαρακτήρισε μια ευχάριστη αντίθεση: «Ο πλούτος και η ευμάρεια των Ιόνιων Ελλήνων αυξανόταν υπό την αυστηρή αλλά δίκαιη διοίκηση: απολάμβαναν ηρεμία, και ευτυχία [...] από μια κυβέρνηση η οποία, καθώς βρέθηκε σε αμήχανη θέση λόγω της εγγύτητας και της άμεσης σύνδεσης με τις εμπόλεμες δυνάμεις, αναζήτησε μια πεφωτισμένη πολιτική που επηρεάστηκε από τις επιταγές της ανθρωπότητας»⁸⁸. Πλούτος και ευημερία υπό μια «αμήχανη» αλλά «αυστηρή και δίκαιη» κυβέρνηση. Κάποιοι Επτανήσιοι συνέχισαν να εμπορεύονται και ίσως και να κερδίζουν χάρη στην επωφελή για αυτούς ουδετερότητα, εκμεταλλεόμενοι την ταλάντευση της βρετανικής πολιτικής και τις προσωπικές επιλογές αρμοστών όπως ο Άνταμ, αλλά και τα μεγάλα περιθώρια ατομικής πρωτοβουλίας τοποτηρητών όπως ο Νάπιερ. Πέρα από το ζήτημα της συμμετοχής, επομένως, η ιστορία των Επτανήσιων στη διάρκεια της Ελληνικής Επανάστασης αποτελεί και υπενθύμιση των δύσκολων και κάποιες φορές απελπιστικών επιλογών που αναγκάζονται να κάνουν οι άνθρωποι στη διάρκεια μιας επανάστασης.

88. James Emerson, *A picture of Greece in 1825*, London 1826, σ. 366.